

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

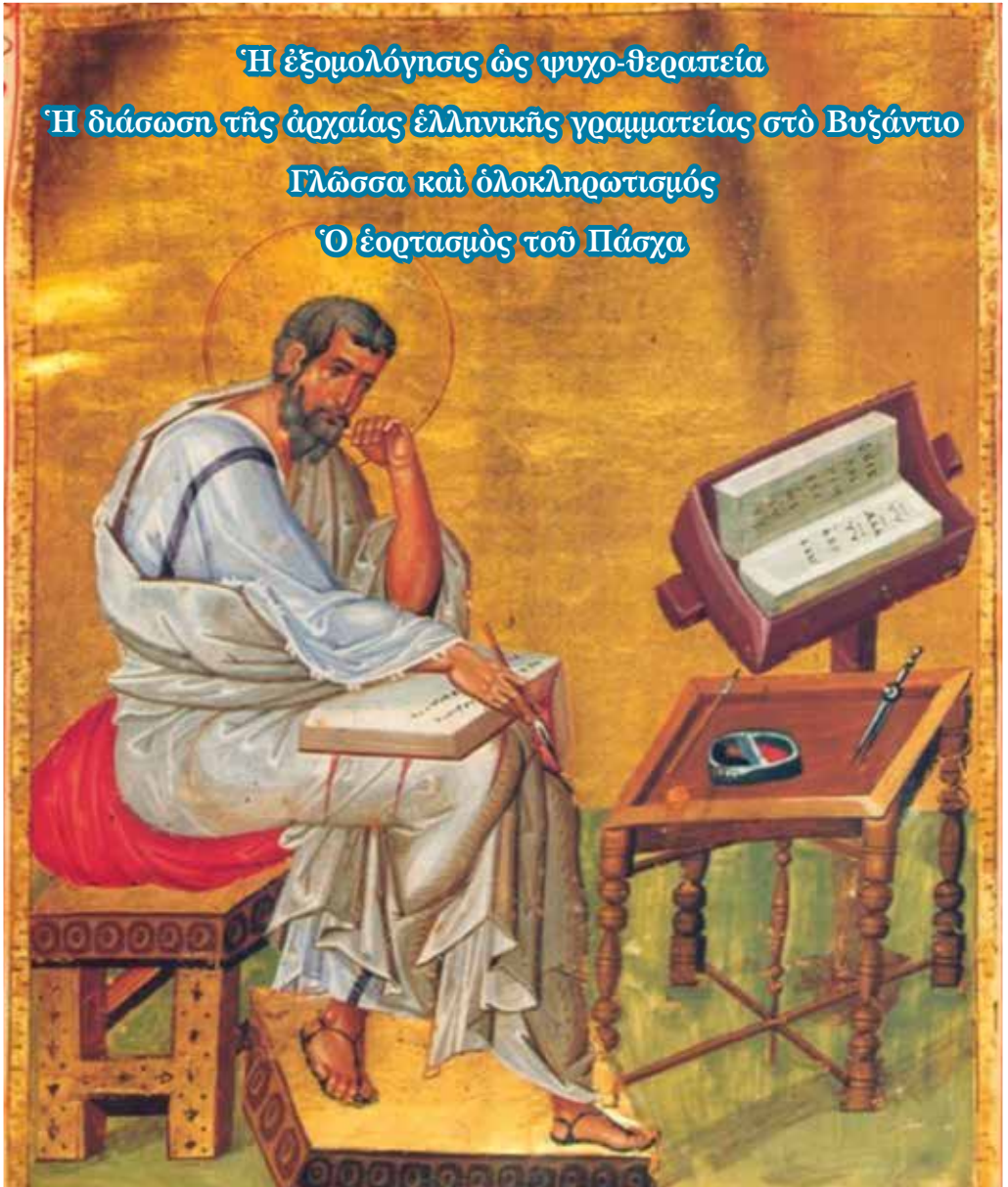
ΕΤΟΣ 77^ο | ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2014 | ΑΡΙΘ. 744

Ἡ ἐξομολόγησις ὡς ψυχο-θεραπεία

Ἡ διάσωση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας στὸ Βυζάντιο

Γλῶσσα καὶ ὀλοκληρωτισμός

Ὁ ἐορτασμός τοῦ Πάσχα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«ΚΑΙ ΗΜΕΙΣ ΗΛΠΙΖΟΜΕΝ» Γ.Β.Μ.....	41
ΑΠΟ ΤΟΝ «ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟ» Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ.....	43
Η ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ ΩΣ ΨΥΧΟ-ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΔΡ ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ.....	44
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ.....	51
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ; ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΣΟΪΛΕΝΤΑΚΗΣ.....	54
Η ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ.....	56
ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ ΑΓΓΕΛΙΚΗ Γ. ΣΚΑΡΒΕΛΗ-ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ.....	64
Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΒΑΣΙΛ. Κ. ΣΤΑΘΑΚΗΣ.....	69
«ΒΡΥΚΟΛΑΚΕΣ» ΤΟΥ ΨΕΝ ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ.....	73
<i>ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i>	
ΠΡΩΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ.....	76
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ.....	79

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Ίδιοκτήτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Έκδοτης

Γεώργιος Δ. Ιατρίδης
Παρθενώνος 26, 117 42 Αθήναι

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θελξινόνης 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σε αυτή τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της οποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης επικοινωνίας
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρων, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.gr, info@lyhnia.gr

Τόπος έκδοσης: Αθήναι, Μάρτιος 2014

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

«ΚΑΙ ΗΜΕΙΣ ΗΛΠΙΖΟΜΕΝ»

Δέν ἦταν μόνο κλειδωμένες οἱ πόρτες. Πιὸ πολὺ ἦταν κλειδωμένες οἱ καρδιές. Καὶ ἦταν κλειδωμένες οἱ πόρτες, ἐπειδὴ πρωτύτερα εἶχαν κλείσει οἱ καρδιές. Καὶ οἱ καρδιές εἶχαν κλειδωθεί ἀπὸ τὸν φόβο. Ἀπὸ τὸν φόβο καὶ τὸ μῖσος τῶν Ἰουδαίων. Αὐτὸς ὁ φόβος καὶ αὐτὸ τὸ μῖσος εἶχαν τρομάξει τοὺς μαθητές. Τοὺς εἶχαν πανικοβάλει. Ἡ σύγχυση ἦταν τόση, ποὺ τοὺς εἶχε κάνει νὰ χάσουν τὸν ἔλεγχο. Ἡ ἀπογοήτευση ἐρχόταν νὰ θρονιαστεῖ στὶς ψυχές. Οἱ διαψευσμένες ἐλπίδες ὀδηγοῦν στὴν πιὸ τραγικὴ ἀπελπισία. Πόσα δὲν λέει ἐκεῖνο τὸ «**ἡμεῖς ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραὴλ**» (Λουκᾶ κδ' 21), ποὺ πρόφεραν μὲ πολὺ πόνο οἱ θλιμμένοι ὁδοιπόροι πρὸς Ἐμμαούς!

«**Ἠλπίζομεν**». Ἐλπίζαμε, καὶ τώρα πάψαμε νὰ ἐλπίζουμε, γιατί διαψευσθήκαμε τραγικὰ ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ δὲν περιμέναμε. Καὶ διαψευσθήκαμε ὄχι σὲ

*Σκοτεινοὶ οἱ ὀρίζοντες;
Κλειστοὶ ὅλοι οἱ δρόμοι;
Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἔχει
πάντα τὶς μυστικὲς Του
διεξόδους. Ἔρχεται
ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ δὲν Τὸν
περιμένουμε καὶ ὅταν δὲν
Τὸν περιμένουμε.*

μιὰ λεπτομέρεια τῆς ζωῆς μας. Διαφευσθήκαμε σὲ αὐτὸ στὸ ὁποῖο πιστέψαμε καὶ δοθήκαμε ὀλόψυχα. Ὁ Ἀρχηγός μας, Αὐτὸς στὸν ὁποῖο στηρίζαμε τὰ πάντα καὶ δώσαμε τὰ πάντα ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιμέναμε τὰ πάντα, τεμάτισε τόσο ἄδοξα τὴ ζωὴ του πάνω στὸν σταυρό, σὰν τὸν τελευταῖο κακοῦργο. Κι ἔμεις σ' Αὐτόν «**ἠλπίζομεν**». Πῶς, λοιπόν, νὰ μὴν εἶναι σφραγισμένες οἱ καρδιές καὶ κλειδαμπαρωμένες οἱ πόρτες;

Αὐτὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἀδύνατος καὶ λιπόψυχος ἄνθρωπος, ποὺ εὐκόλα τὰ χάνει, παραλύει στὴν πρώτη δυσκολία, γιατί δὲν ἀναγεννήθηκε ἀπὸ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν γιγαντώθηκε ἀπὸ τὴ «**δύναμιν ἐξ ὕψους**». Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς λησμονεῖ καὶ ὀλιγοπιστεῖ. Λησμονεῖ τὶς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ. Ξεχνάει τὴν πιστότητα τοῦ Θεοῦ. Λησμονεῖ ὅτι οἱ ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ πάντοτε πραγματοποιοῦνται. Καὶ λησμονεῖ τὴ μεγάλη αὐτὴ ἀλήθεια στὴν κρισιμώτερη ὥρα τῆς δοκιμασίας. Τότε ἀκριβῶς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν θυμᾶται.

Ὅμως ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δὲν ἀφίνει γιὰ πολὺ τὰ παιδιά Του στὴ δοκιμασία, «**πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνανται**». Τὰ ἀφίνει νὰ λάβουν πείρα τῆς ἀδυναμίας τους. Νὰ τὴν συνειδητοποιήσουν. Γιατί ὄχι καὶ νὰ τὴν ὁμολογήσουν. Καὶ ἐπεμβαίνει μὲ τρόπο θαυμαστό. Καὶ ρίχνει φῶς στὸ σκοτάδι. Καὶ δίνει λύσεις καὶ διεξόδους στὰ δικά μας ἀδιέξοδα. Καὶ ἀφαιρεῖ τὴν ἀγλὴ ἀπὸ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς. Καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἔκπληκτα ἀτενίζει τὰ θαυμαστά τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Σκοτεινοὶ οἱ ὀρίζοντες; Κλειστοὶ ὅλοι οἱ δρόμοι; Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἔχει πάντα τὶς μυστικὲς Του διεξόδους. Ἐρχεται ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ δὲν Τὸν περιμένουμε καὶ ὅταν δὲν Τὸν περιμένουμε. Ἄλλοτε ἔρχεται «**περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης**».

---

*Ἐφόσον θὰ δεχόμαστε,
ἔστω καὶ «τῶν θυρῶν
κεκλεισμένων»,
τὴν ἐπίσκεψη τοῦ
ἀναστημένου Σωτῆρος
Χριστοῦ, αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψη
θὰ φέρνει στὴν ψυχὴ μας
τὴν εἰρήνη, τὴν ἀνέλπιστη
καὶ ἀπερίγραπτη, τὴν
«ὑπερέχουσαν πάντα
νοῦν».*

Ἄλλοτε «**ἐν ἐτέρα μορφῇ**», ὡς ἄγνωστος συνοδοιπόρος πρὸς Ἐμμαούς. Καὶ ἄλλοτε «**τῶν θυρῶν κεκλεισμένων**». Εἶναι πάντοτε πανταχοῦ παρῶν, μόνο ποὺ ἔμεις δὲν Τὸν βλέπουμε πάντοτε ἢ Τὸν βλέπουμε καὶ δὲν Τὸν ἀναγνωρίζουμε. Ὅπως τότε εἰς Ἐμμαούς «**οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν**» (Λουκᾶ κδ' 16), ἔτσι καὶ σήμερα οἱ ὀφθαλμοὶ μας κρατοῦνται δέσμοι τῆς ὀλιγοπιστίας καὶ «**βλέποντες οὐ βλέπουσιν**».

Τὸ Κυριακάτικο, λοιπόν, ἐκεῖνο σούρουπο, στὸ εὐλογημένο ὑπερῶο τῆς Ἱερουσαλὴμ, «**τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς· εἰρήνη ὑμῖν**» (Ἰωάν. κ' 19). Τὴν ὥρα ποὺ πίστευαν πῶς ὅλα εἶχαν τελειώσει καὶ ἦταν ἀπὸ ὅλους κυνηγημένοι, καταδικασμένοι σὲ διωγμοὺς καὶ σὲ θάνατο, ποὺ κανένα εὐχάριστο μήνυμα ἢ ἐπισκέπτη δὲν περιμέναμεν, ἀλλὰ μόνο ἐχθροὺς, ἦλθε ὁ Ἰησοῦς. Ἦλθε ἡ ἐλπίδα, τὸ φῶς, ἡ χαρὰ. Καὶ ἦλθε «**κεκλεισμένων τῶν θυρῶν**», γιὰ νὰ ἀνοίξει τὶς καρδιές. Καὶ τὶς ἀνοίξε.

Και τις ὄπλισε με θάρρους. Και φυγάδευσε τὸν φόβο. Και ἔδιωξε τὴν ἀπελπισία. Και θρόνιασε τὴν ἐλπίδα και τὴ χαρά. Πῶς; Ὁ ἀναστημένος Κύριος τοὺς εἰσάγει τώρα πιά σὲ ἓνα νέο κόσμο, στὸν κόσμο Του. Στὸν κόσμο τοῦ Παρακλήτου, τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου, ποὺ εἶναι Πνεῦμα δυνάμεως, χαρᾶς και εἰρήνης. Τί κι ἂν ὁ παλαιὸς κόσμος κα-

ταργεῖται; Ἐφόσον θὰ δεχόμεστε, ἔστω και «**τῶν θυρῶν κεκλεισμένων**», τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἀναστημένου Σωτῆρος Χριστοῦ, αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψη θὰ φέρνει στὴν ψυχὴ μας τὴν εἰρήνη, τὴν ἀνέλπιστη και ἀπερίγραπτη, τὴν «**ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν**» (Φιλιπ. δ' 7).

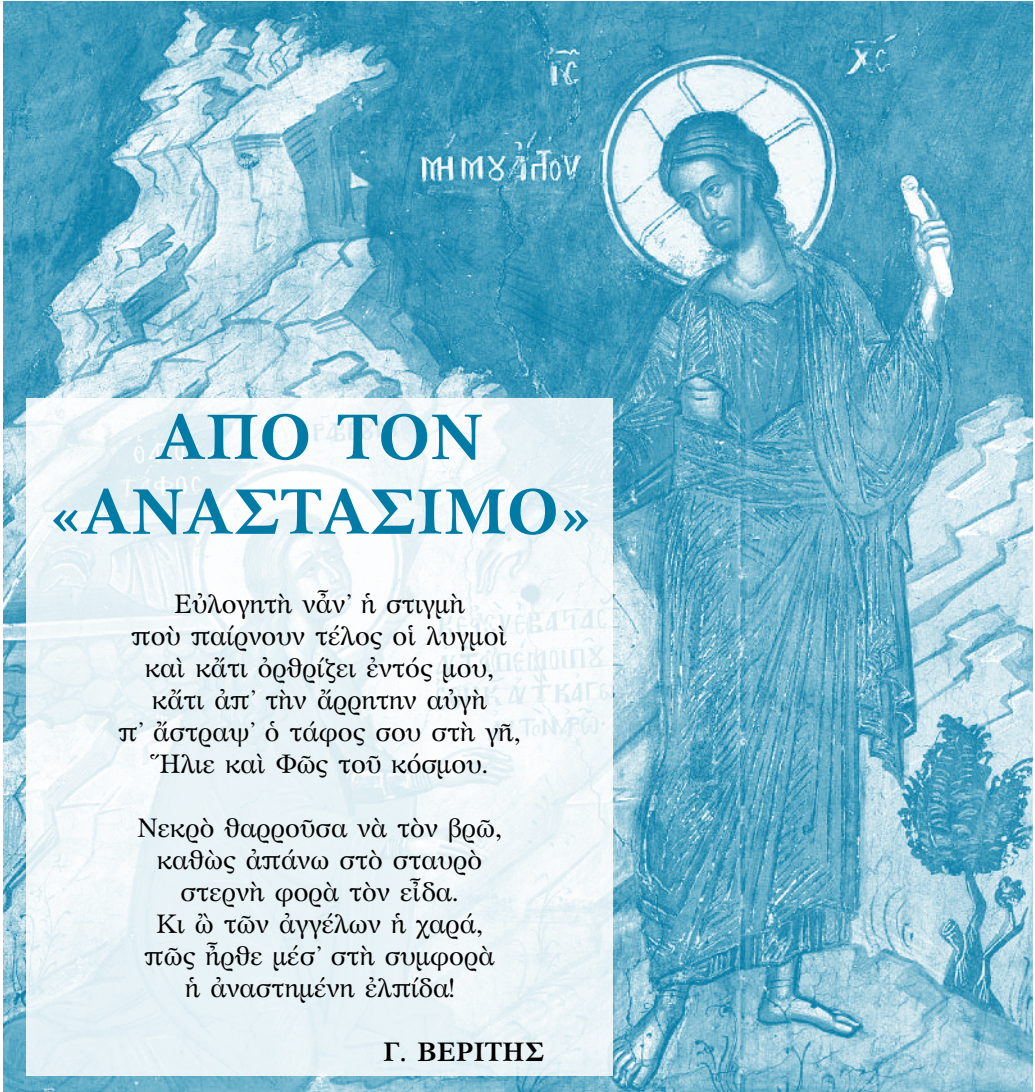
Γ.Β.Μ.

ΑΠΟ ΤΟΝ «ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟ»

Εὐλογητὴ νᾶν' ἡ στιγμή
ποὺ παίρνουν τέλος οἱ λυγμοὶ
και κάτι ὀρθρίζει ἐντὸς μου,
κάτι ἀπ' τὴν ἄρρητην αὐγὴ
π' ἄστραψ' ὁ τάφος σου στὴ γῆ,
Ἦλιε και Φῶς τοῦ κόσμου.

Νεκρὸ θαρροῦσα νὰ τὸν βρῶ,
καθὼς ἀπάνω στὸ σταυρὸ
στερνὴ φορὰ τὸν εἶδα.
Κι ὦ τῶν ἀγγέλων ἡ χαρά,
πῶς ἦρθε μέσ' στὴ συμφορὰ
ἡ ἀναστημένη ἐλπίδα!

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

Η ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ ΩΣ ΨΥΧΟ-ΘΕΡΑΠΕΙΑ

1. Εισαγωγή

α) Τα τελευταία χρόνια διεξάγεται μία συζήτηση για τη σχέση Ψυχολογίας – Ψυχοθεραπείας με την Έξομολόγηση. Έχουν γραφεί σχετικά άρθρα και έχουν γίνη και σχετικές συναντήσεις ειδικών επιστημόνων¹. Στη συζήτηση αυτή κάποιοι λαμβάνουν άκραιοι θέσεις, απορρίπτοντες συλλήβδην είτε την ψυχολογική αντιμετώπιση των προβλημάτων των ανθρώπων, είτε τη χρησιμότητα του Μυστηρίου της Μετανοίας για την αντιμετώπιση ψυχολογικών προβλημάτων του συγχρόνου ανθρώπου.

β) Επισημαίνεται, μάλιστα, κυρίως από τους επικριτές της ψυχολογικής αντιμετώπισης των προβλημάτων, ότι η γένεσις της Ψυχολογίας – Ψυχοθεραπείας έγινε σε περιβάλλοντα της Δυτικής Ευρώπης, εκεί όπου είτε υπήρχε παντελής απουσία του Μυστηρίου της Μετανοίας (στον προτεσταντικό κόσμο), είτε επήλθε ή παραφθορά του σε δικαστικό κριτήριο (από τον ρωμαιοκαθολικό κόσμο).

Σημειώνεται εν προκειμένω από την πλευρά της Ψυχολογίας: «Ο λεγόμενος

δυτικός πολιτισμός βασίζεται σε ένα καταναλωτικό - ανταγωνιστικό σύστημα, το οποίο προβάλλει ως βασικούς άξονες για την προσωπική ευτυχία του ανθρώπου τις οικονομικο-τεχνικές αξίες και αγνοεί τη σημασία του συναισθήματος και την ανάγκη του ατόμου για συλλογική ταυτότητα. Η τάση αυτή οδηγεί μοιραία στην καταστροφή του άμεσου και ευρύτερου κοινωνικού ιστού και περιθωριοποιεί μεγάλες μερίδες του κοινωνικού συνόλου. Αυτές είναι πιθανόν μερικές από τις αιτίες για τις οποίες όλοένα και περισσότερα άτομα νιώθουν την ανάγκη να καταφύγουν σε επαγγελματίες ή ημιεπαγγελματίες θεραπευτές για την αντιμετώπιση ήπιων έως σοβαρών ψυχολογικών προβλημάτων – μιὰ δουλειά που άλλοτε θά καλούνταν να κάνουν οί φίλοι, οί συγγενείς, ή οί ιερείς και μάγοι, πράγμα που εμπόδιζε την περιθωροποίηση του ατόμου από το κοινωνικό σύνολο ή τον έγκλεισμό του σε ειδικό ίδρυμα»².

2. Το Μυστήριο της Μετανοίας ώς θεραπευτικό μέσο της ψυχής από την άμαρτία

α) Η λέξις «άμαρτία», προερχομένη από το αντίστοιχο ρήμα, στην αρχαία ελληνική γλώσσα είχε την έννοια της

1 Βλ. Στρατηγόπουλου Κωνσταντίνου, «Απομαγνητοφωνημένη όμιλία» (<http://www.alopsis.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=476>)· Φωτόπουλου Ιωάννου, «Ψυχανάλυση και λειτουργικές εμπλοκές» (<http://www.orthros.org/Greek/Keimena/Psi-xanalKaiLeitEmpl.htm>), Αύγουστιδη Αδαμαντίου, «Έξομολόγηση ή Ψυχοθεραπεία» (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/avgoustidis_exomologisi.html). *Θεολογία και Ψυχιατρική σε διάλογο*. Πρακτικά Ημερίδος, (Αθήνα: Άποστολική Διακονία, 1999).

2 Στέλλας Βοσνιάδου (έπιμ.), *Εισαγωγή στη Ψυχολογία*, τόμ. Β' (Αθήνα: Gutenberg, 2007), σ. 201.

ἀστοχίας³. Σημειώνει ο άγιος Μάξιμος: «*Ἀμαρτίαν, τουτέστιν ἀτευξίαν καὶ ἀπόπτωσίν τινα τοῦ προσήκοντος, αὐτὸ τὸ τῆς στερήσεως καλεῖ καὶ ἄσκοπον, ἀντὶ τοῦ παρὰ τὸν σκοπὸν βάλλον, ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοξυόντων ... Τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως, ἦτοι τάξεως, ἀποτυγχάνοντες, φερόμεθα εἰς τὴν παρὰ φύσιν ἄλογον καὶ παντελεῖ καὶ ἀνούσιον ἀνυπαρξίαν*»⁴. Κατὰ τὴν Ὁρθόδοξο Παράδοσι ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ ὑπαρκτικὴ ἀστοχία - ἀποτυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ φθάσῃ στό «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ». Συχνὰ περιγράφεται ἀπὸ τοὺς ἁγίους Πατέρες καὶ ὡς ἀσθένεια τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἐπειδὴ οἱ συνέπειές της εἶναι ἐμφανεῖς καὶ στὰ δύο συστατικὰ τοῦ ἀνθρώπου. Συμφώνως μὲ κάποια ἄλλη θεώρησι, ἡ ἁμαρτία ὡς ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν Θεὸ (τροπικὴ, ὄχι τοπικὴ) συνεπάγεται τὴν ἀπώλεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (πνευματικὸς θάνατος), ἀφοῦ γιὰ τὴ θεολογία πηγὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἡ Αὐτοζωή, δηλαδὴ ὁ ὄντως Ὡν Τριαδικὸς Θεός. Διαβάζομε στὴ Βίβλο: «οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ (τοῦ Θεοῦ) ἀπολοῦνται»⁵. Καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐπισημαίνει: «*Καθάπερ γὰρ ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος θάνατός ἐστι τοῦ σώματος, οὕτως ὁ χωρισμὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς ψυχῆς θάνατός ἐστι τῆς ψυχῆς· καὶ οὗτός ἐστι κυρίως θάνατος, ὁ τῆς ψυχῆς*»⁶.

β) Ἡ σύστασις τοῦ Μυστηρίου τῆς Μετανοίας ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κύριον⁷. Σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διαμόρφωσι τοῦ Μυστηρίου ἀπὸ τοὺς ἁγίους Ἀποστό-

λους ὑπῆρξαν τὰ διδάγματα τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα ὑπογραμμίζονται στὴν παραβολὴ τοῦ σπλαγχνικοῦ Πατρὸς (μὲ τὴν ἐξομολόγησι τοῦ ἐπιστρέφοντος ἀσώτου υἱοῦ καὶ τὴν ἀποκατάστασί του στὴν προτέρα θέσι καὶ δόξα)· στὴν παραβολὴ τῶν δέκα λεπτῶν (μὲ τὴν φράσι «*πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι*»⁸)· μὲ τὴν ἐξουσία «*τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν*» τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποία ἔδωσε στοὺς ἁγίους Ἀποστόλους μετὰ τὴν Ἀνάστασί Του⁹.

γ) Στὴ διάρκεια τῶν αἰώνων, ἡ Ἐκκλησία, ὡς τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ καὶ ἡ ταμιούχος τῆς Παραδόσεως Του, διεμόρφωνε ἐξωτερικῶς τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας, ἀνταποκρινομένη στὰ δεδομένα τῆς κάθε ἐποχῆς. Ἐτσι ἱστορικῶς τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας ἀρχικῶς τελεῖται δημοσίως μὲ τὴν ἐξομολόγησι τῶν μετανοούντων καὶ τὴ σύστασι τεσσάρων τάξεων γι' αὐτοῦς. Πρῶτη τάξις, κατὰ

3 Βλ. Ἰωάννου Ἀγγελοπούλου, *Ἡ Ἀμαρτία* (Ἀθῆναι 2002), σ. 16.

4 Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια εἰς τὸ περὶ θεῶν ὀνομάτων* (PG 4, 305). Πρβλ. Χρήστου Γιανναρά, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἠθους* (Ἀθῆνα: Γρηγόρη, 1979²), σ. 46.

5 *Ψαλμ.* 72: 27.

6 Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Πρὸς Ξένην μοναχὴν*, 9 (Συγγράμματα, τόμ. Ε', σ. 197).

7 Βλ. Ἰωάννου Ἀγγελοπούλου, *Ἡ Μετανοία* (Ἀθῆναι 1998), σσ. 319 κ.ἐπ.

8 *Λουκ.* 17: 14.

9 Βλ. *Ἰω.* 20: 22-23, *Ματθ.* 18: 18.

σειρά βαρύτητος τοῦ παραπτώματος, ἦσαν οἱ «προσκλαίοντες» ἢ «χειμαζόμενοι»: αὐτοὶ ἔμεναν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ στὴν εἴσοδό του καὶ ἰκέτευον τοὺς εἰσερχομένους νὰ δεηθοῦν γιὰ τὴν ἄφεσι τῶν ἁμαρτιῶν τους. Δευτέρα τάξις ἦσαν οἱ «ἀκροώμενοι», οἱ ὅποιοι εἰσήρχοντο μὲν στὸν ναό, στὸν νάρθηκα, καὶ παρέμεναν ἐκεῖ μαζὶ μὲ τοὺς κατηχουμένους μέχρι καὶ τὴν ἀκρόασι τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἔφευγαν μαζὶ τους. Τρίτη τάξις ἦσαν οἱ «ὑποπίπτοντες», οἱ ὅποιοι εἰσήρχοντο στὸν κυρίως ναό, ἀλλὰ ἦσαν γονυπετεῖς, μέχρις ὅτου ἀναχωροῦσαν μαζὶ μὲ τοὺς κατηχουμένους καὶ τὶς ἄλλες δύο τάξεις τῶν μετανοούντων. Τετάρτη τάξις ἦσαν οἱ «συνιστάμενοι», οἱ ὅποιοι εἰσήρχοντο ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ, παρέμεναν μέχρι πέρατος τῆς θείας Λειτουργίας, ἀλλὰ δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κοινωνήσουν. Ἡ τετάρτη αὐτὴ τάξις τῶν μετανοούντων εἶναι ἡ μοναδικὴ ἢ ὁποῖα διατηρεῖται μέχρι τὶς ἡμέρες μας, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλέον ἐμφανής, ἐπεὶ οἱ προσερχόμενοι στὴν θεία Λειτουργία πιστοὶ δὲν μεταλαμβάνουν ὅλοι, ὄχι ἐπεὶδὴ ἔχουν κώλυμα καὶ ἐπιτίμιο, ἀλλὰ ἐπεὶδὴ δὲν ἔχουν διατηρήσει τὴν ἀρχαιοτάτη συνήθεια τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως. Κατὰ τὸν 3^ο αἰῶνα δημιουργεῖται ὁ θεσμὸς τοῦ Πρεσβυτέρου τῆς Μετανοίας καὶ ἡ ἐξομολόγησις τελεῖται πλέον κατ' ἴδιαν, ἐνώπιον τοῦ ἐντεταλμένου κληρικοῦ. Μετὰ τὸν 12^ο αἰῶνα ὁ Πρεσβύτερος τῆς Μετανοίας ὀνομάζεται Πνευματικὸς, ὅρος ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερα. Σημειώνομε, ἐπίσης, ὅτι τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας ἐπηρεάσθη ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν του μορφή ἀπὸ τὴν πρακτικὴν τῆς ἐξαγορεύσεως τῶν λογισμῶν, ἢ ὁποῖα ἀνεπτύχθη καὶ διεδόθη στὸν Μοναχισμό.

δ) Στὴ σημερινή του μορφή τὸ τελούμενο Μυστήριον τῆς Μετανοίας ἀποσκοπεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν στὴν ἄφεσι τῶν ἁμαρτιῶν τὶς ὁποῖες ἐξαγορεύει ὁ μετανοῶν χριστιανὸς

ἐνώπιον τοῦ ἐντεταλμένου Πνευματικοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν θεραπεία του ἀπὸ τὰ τραύματα (ψυχικά, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ σωματικά) τὰ ὁποῖα ἐπιφέρει ἡ διαπραχθεῖσα ἁμαρτία καὶ τὰ διάφορα πάθη.

Ἡ ἄφεσις χορηγεῖται ἀκαριαίως, ἀλλὰ ἡ ἀποθεραπεία ἀπὸ τὰ διάφορα πάθη ἀπαιτεῖ εἰδικὴ ἀγωγή, ἢ ὁποῖα δίδεται μὲ τὰ λεγόμενα ἐπιτίμια (νηστεία, προσευχή, ἐλεημοσύνη κ.ἄ., ἀναλόγως τοῦ πάθους τὸ ὁποῖο θέλομε νὰ ἀντιμετωπίσωμε). Διδάσκει σχετικῶς ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς: «Ὁ μετανοῶν ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς τῇ μὲν ἀγαθῇ προθέσει καὶ τὸ τῆς ἁμαρτίας ἐκστῆναι φθάνει πρὸς τὸν Θεόν· ὑπὸ δὲ τῆς κακῆς συνθείας καὶ τῶν προλήψεων λογιστικῶς τυραννούμενος, ἔτι μακρῶν ἀπέχει Θεοῦ καὶ πολλῆς δεῖται τῆς ἄνωθεν εὐσπλαγχνίας καὶ βοήθειας, εἰ μέλλει σῶξασθαι»¹⁰.

Τὰ ἐπιτίμια αὐτά, στὴν Παράδοσι τῆς Ὁρθοδοξίας, θεωροῦνται ὡς ὁδηγίες πρὸς ἐξασφάλισι καὶ διασφάλισι τῆς πνευματικῆς υἰείας τῶν πιστῶν ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τοῦ πονηροῦ. Ὁμοιάζουν μὲ τὶς ὁδηγίες γιὰ τὴν θεραπεία - ἀπεξάρτησι ἀπὸ τὶς διάφορες ἐξαρτήσεις.

ε) Ἡ ὀρθῶς γινομένη Ἐξομολόγησις, ἐντεταγμένη στὸ πλαίσιο τῆς καθόλου μυστηριακῆς καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς, θεραπεύει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὰ πάθη τῆς καὶ ἀπὸ τὰ τραύματα τὰ ὁποῖα συνεπιφέρουν αὐτὰ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀσκητικὴ χριστιανικὴ ζωὴ προσφυῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς «Ὁρθόδοξος Ψυχοθεραπεία»¹¹ ἢ «Θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων»¹². Πράγματι, τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας, ὅταν τελεῖται

10 Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ὁμιλίαι*, Γ' 20 (ΕΠΕ 9, 98).

11 Βλ. Ἱεροθέου Βλάχου, *Ὁρθόδοξη ψυχοθεραπεία: Πατερικὴ ψυχοθεραπεία* (Λιβαδειά: Ἰ. Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 2004).

12 Βλ. Jean Claude Larset, *Ἡ Θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων*, τόμ. Α' - Β' (Ἀθήνα: Ἀποστολικὴ Διακονία, 2008).

ὀρθῶς, μὲ συναίσθησι καὶ μὲ φόβο Θεοῦ, λειτουργεῖ ὡς ψυχοθεραπευτικὴ ἀγωγή, ψυχοθεραπεία, καὶ μάλιστα ὄχι ἀτομικὴ, ἀλλὰ ὁμαδική, ἀφοῦ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ κοινοτικὴ τῆς διάστασις.¹³ Ἡ Ἐκκλησία, μὲ τὴ ζωὴ τῆς, προηγήθηκε αἰῶνες σὲ αὐτὸ τὸ ὁποῖο συστήνουν οἱ ὁμάδες ἀπεξαρτήσεως στὶς ἡμέρες μας: «μπορεῖς, ἀλλὰ ὄχι μόνος σου».

3. Ἡ Ψυχοθεραπεία

α) Οἱ σύγχρονες ἐπιστῆμες τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Ψυχιατρικῆς, παρ' ὅλο πού ἔχουν προῖστορία πολλῶν αἰῶνων, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἠσχολήθησαν οἱ φιλόσοφοι μὲ τὴν ἔννοια καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς καὶ προέτειναν τρόπους γιὰ τὴ θεραπεία τῆς, ὡς ἐπιστῆμες μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια ἔχουν ζῶν 130 χρόνων περίπου. Ἡ διαφορὰ τῆς Ψυχολογίας ἀπὸ τὴν Ψυχιατρικὴ ἔγκειται στὸ ὅτι ὁ ψυχίατρος βλέπει τὸν πάσχοντα ἄνθρωπο περισσότερο ὡς ἔχοντα ἀνάγκη φαρμάκων, ἐνῶ ὁ ψυχολόγος προσπαθεῖ μέσῳ τῆς ψυχοθεραπείας νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ ψυχικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα τοῦ ἀσθενοῦς. Καὶ οἱ δύο ἐπιστημονικοὶ χῶροι ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἀν καὶ ὑπάρχει μία ὑποτίμησις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ψυχιατρικῆς πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Ψυχολογίας.

Κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς διατύπωσι: «Ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστῆμη πού σκοπὸ ἔχει νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὶς νοητικὲς διεργασίες κυρίως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ

καὶ τῶν ἄλλων ἔμβιων ὄντων»¹⁴. «Ἀπὸ τὸ 19^ο αἰῶνα εἶχε γίνῃ τελείως ἀποδεκτὸ ὅτι τὰ νοητικὰ φαινόμενα καὶ ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὶς διεργασίες τοῦ ἐγκεφάλου»¹⁵. Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἀσχολεῖται καὶ ἐρευνᾷ τὸν ἐγκέφαλο, δηλ. ὄργανο τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀναντιστοιχία τῶν ὄρων δημιουργοῦνται παρεξηγήσεις καὶ προβλήματα. Συζητεῖται, μάλιστα, καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπιστῆμης, ἀφοῦ κατὰ κυριολοξία δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

β) Ὡς Ψυχοθεραπεία ὀνομάζομε τὴ μέθοδο ἀντιμετώπισεως τῶν ψυχικῶν νοσημάτων καὶ τῆς προβληματικῆς συμπεριφορᾶς. «Ἡ ψυχοθεραπευτικὴ διαδικασία εἶναι μιὰ συστηματικὴ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα σ' ἓνα εἰδικὰ ἐκπαιδευμένο ἄτομο τὸ ὁποῖο ἔχει ἐξουσιοδοτηθεῖ ἢ κοινωνία νὰ ἀντιμετωπίζει ψυχολογικὰ προβλήματα καὶ σ' ἓνα ἢ περισσότερα ἄτομα

13 Τὸ Μυστήριον σήμερον τελεῖται ἰδιωτικῶς, ἀλλὰ ὁ ἱερεὺς ἐκπροσωπεῖ τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τὸ ὁποῖο ὁμολογεῖ τὴν ἁμαρτία του καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπιστροφῆς του ὁ ἐξομολογούμενος. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ – κοινοτικὴ διάστασις δὲν πρέπει νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ καμμία ἱεροπραξία καὶ μυστηριακὴ τελετῆ.

14 Στέλλας Βοσνιαδου (ἐπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴ Ψυχολογία*, τόμ. Α' (Ἀθήνα: Gutenberg, 2007), σ. 17.

15 Στέλλας Βοσνιαδου (ἐπιμ.), ὁ.π., σ. 53.

πού έχουν ή δημιουργούν προβλήματα. Στόχος της ψυχοθεραπείας είναι ή γνωστική, συναισθηματική ή συμπεριφορική αλλαγή, ή οποία τουλάχιστον θα μειώσει το πρόβλημα»¹⁶. Στην Ψυχοθεραπεία καταφεύγουν εύαισθητοποιημένα άτομα, τα οποία είτε πάσχουν από κάποια ψυχική νόσο (π.χ. κατάθλιψη), είτε αντιμετωπίζουν προβλήματα προσαρμογής και λειτουργικότητας στο οικογενειακό ή στο εργασιακό τους περιβάλλον.

γ) Υπάρχει μεγάλη ποικιλία μορφών και ρευμάτων Ψυχοθεραπείας, αναλόγως των άρχων τις οποίες αποδέχεται και εφαρμόζει στην κλινική πράξη¹⁷. Διακρίνονται σε τέσσερες μεγάλες κατηγορίες: τις προερχόμενες και έπηρεασμένες από τη φροϋδική ψυχανάλυση, τις προερχόμενες από τις συμπεριφοριστικές - γνωσιακές θεωρίες, τις προερχόμενες από τις άνθρωπιστικές - ύπαρξιακές θεωρίες και τέλος τη συστημική ψυχοθεραπεία, ή οποία έπικεντρώθηκε στη θεραπεία της οικογένειας. Αναφέρομε ώρισμένες από τις πιο γνωστές: ψυχανάλυση· ομαδική ψυχοθεραπεία· ομαδικοαναλυτική ψυχοθεραπεία· συστημική ψυχοθεραπεία· δραματοθεραπεία-ψυχοδράμα· ψυχοθεραπεία διά της τέχνης· γνωσιακή ψυχοθεραπεία· συμπεριφοριστική ψυχοθεραπεία κ.ά. Σημειώνεται ότι κατά τους ειδικούς: «ή ομαδική θεραπεία ύπάρχει στον κόσμο εδώ και αιώνες με τη μορφή των θρησκευτικών τελετουργικών, των μαγικών χορών στις άγριες φυλές, ή άλλων έκδηλώσεων οργανωμένης ομαδικής έπικοινωνίας. Οί πρωτόγονοι χοροί της βροχής στις άνυ-

δρες περιοχές της Κεντρικής Άφρικής, οί συγκεντρώσεις στο Νιού Χάμπσαϊρ, οί δημόσιοι άπαγχονισμοί στην παλιά Δύση, τα μουζικαλ του Μπρόντγουαυ, οί ποδοσφαιρικοί άγώνες - όλα αυτά ήταν και είναι με τον τρόπο τους θεραπευτικά, και όλα άπαιτούν τη συμμετοχή ομάδων. Η ψυχοθεραπεία αναδιοργάνωσε τον θεραπευτικό χαρακτήρα αυτής της κοινωνικής άλληλεπίδρασης από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής της, διαμορφώνοντάς την σε παρακλάδι της άτομικής θεραπείας και ονομάζοντάς την ομαδική θεραπεία»¹⁸.

δ) Έδώ αναφέρεται το έρώτημα κατά πόσον ή ψυχική νόσος είναι νόσος της ψυχής ή τμήματος του σώματος, του έγκεφάλου έν προκειμένω. Υπάρχουν έκ μέρους της όρθοδόξου θεολογίας άντιρρήσεις έν ύπαρξη στην πραγματικότητα ψυχική νόσος¹⁹. νόσο της ψυχής άποτελεί μόνον ή άμαρτία. Οί ψυχικές άσθένειες μπορούν να άποδοθούν είτε σε σωματικές - έγκεφαλικές δυσλειτουργίες, είτε στο κοινωνικό περιβάλλον. Έξ άλλου, συμφώνως με τον όρισμό που διευτυπώη στο καταστατικό του Παγκοσμίου Όργανισμού Υγείας (το 1946), ή ύγεια είναι «ή κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας, και όχι μόνο ή άπουσία άσθένειας ή άναπηρίας»²⁰.

ε) Μέθοδο ψυχοθεραπείας, ιδίως για πολλούς ψυχιάτρους, άποτελεί και ή φαρμακευτική Ψυχοθεραπεία, όπου αντιμετωπίζονται τα συμπτώματα ψυχικών νόσων με τη χορήγησι ψυχοφαρμάκων. Ίδιατέρως τα άγχολυτικά και άντικαταθλιπτικά φάρμακα είναι τα περισσότερα

16 Στέλλας Βοσνιάδου (έπιμ.), *Εισαγωγή στη Ψυχολογία*, τόμ. Β' (Αθήνα: Gutenberg, 2007), σ. 203.

17 Βλ. Brusset Bernard, *Οί ψυχοθεραπείες: Τί γνωρίζω;* (Αθήνα: Δημοσιογραφικός Όργανισμός Λαμπράκη, 2008)· Kiernan Thomas, *Ψυχοθεραπεία: Θεωρίες και πρακτικές από τον Φρόντντ μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Έπίκουρος, 1977)· Yalom Irvin, *Θεωρία και πράξη της ομαδικής ψυχοθεραπείας* (Αθήνα: Άγρα, 2006) και την έπισηναπομένη βιβλιογραφία.

18 Kiernan Thomas, *Ψυχοθεραπεία: Θεωρίες και πρακτικές από τον Φρόντντ μέχρι σήμερα* (Αθήνα: Έπίκουρος, 1977), σ. 287.

19 Βλ. Φίλοθέου Φάρου, *Ό μύθος της ψυχικής νόσου: Μία πρόταση για μία διαφορετική θεώρηση και ψυχοθεραπευτική προσέγγιση της ψυχικής διαταραχής* (Αθήνα: Αρμός, 2001).

20 Βλ. <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A5%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1>.

διαδεδομένα μεταξύ τών ανθρώπων. Σε ιδιαίτερος δύσκολες περιπτώσεις ή Ψυχιατρική αντιμετωπίζει τούς ασθενείς και με τόν έγκλεισμό τους σε ψυχιατρεία και άσυλα ψυχοπαθών.

4. Έπίλογος

α) Ανάμεσα στην Έξομολόγησι και την Ψυχοθεραπεία υπάρχουν κάποιες ομοιότητες, αλλά και ουσιαδεις διαφορές. Στις ομοιότητες μπορούμε να συναριθμήσωμε την έξαγόρευσι τών κρυφίων τής ανθρωπίνης ψυχής, ή όποία γίνεται και στην Έξομολόγησι και στην Ψυχοθεραπεία: τή συμβουλευτική, ή όποία παρέχεται και από τόν Πνευματικό και από τόν Ψυχοθεραπευτή: τή ένδοσκόπησι, ανάλυσι και γνώσι του έσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, ή όποία γίνεται και στις δύο περιπτώσεις.

Υπάρχουν, όμως, και μεγάλες διαφορές. Στην Έξομολόγησι συμμετέχει και ενεργεί ό Θεός διά τής Χάριτός Του, τήν όποία παρέχει στόν έξομολογούμενο, αλλά και στόν έξομολόγο. Ό άνθρωπος, όχι άπλως φωτίζεται έσωτερικώς και ανακαλύπτει τόν πραγματικό έαυτό του, αλλά ένδυναμώνεται διά τής Χάριτος του Θεού να τόν αλλάξει και να τόν μεταμορφώσει επί τά βελτίω. Στην Ψυχοθεραπεία ό άνθρωπος, ακολουθώντας τες όδηγιές του θεραπευτού του, μπορεί να προσαρμοσθή καλύτερα στο περιβάλλον του, αλλά δέν μπορεί να άπαλλαγή πάντοτε από συμπλέγματα ένοχής. Στην Έξομολόγησι έχομε μιá έσωτερική αναγέννησι του ανθρώπου και μιá άπόφασι για καινούργιο τρόπο ζωής.

β) Οί θέσεις οί όποιες ύποστηρίζουν τήν μοναδικότητα είτε τής Έξομολογίσεως, είτε τής Ψυχοθεραπείας, είναι άκραιες. Και οί δύο χρειάζονται για τήν πρόοδο του ανθρώπου, με τή διαφορά ότι ή μόν Έξομολόγησις είναι αναγκαία

προϋπόθεσις για τήν κατά Χριστόν μεταμόρφωσι του πιστού, ή δέ Ψυχοθεραπεία άποβαίνει ώφέλιμος και χρήσιμος για τήν αντιμετώπισι προσωπικών και κοινωνικών δυσλειτουργιών από ψυχικά τραύματα τής παιδικής ήλικίας.

Για ένα πιστό ή μη άξιοποίησις του Μυστηρίου τής Μετανοίας του στερεί τή δυνατότητα να αλλάξει και να άγιασθή, ένω ή μη άξιοποίησις τής Ψυχοθεραπείας του στερεί τήν δυνατότητα να γνωρίσι μύχιες πτυχές τής προσωπικότητός του και να λειτουργήσι περισσότερο όμαλως με τόν έαυτό του και τούς συνανθρώπους του. Πάντως, όταν ό πιστός εύρίσκεται κάτω από φωτισμένο και άγιασμένο Γέροντα, τότε και μόνον τότε είναι σημανσίας ή καταφυγή στην Ψυχοθεραπεία, άφοϋ ή άσκητική και μυστηριακή ζωή τής Έκκλησίας τήν αναπληρώνει τελείως, στα ζητήματα όμαλής κοινωνικής προσαρμογής και άπαλλαγής από νευρώσεις (όχι όμως και στις ψυχώσεις και στα σοβαρά ψυχιατρικά νοσήματα)²¹.

ΔΡ ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Θεολόγος – Διευθυντής Λυκείου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤ' ΕΠΙΛΟΓΗΝ

- BOSCOLO LUIGI, *Άτομική συστημική θεραπεία: Η συστημική προσέγγισι στην άτομική ψυχοθεραπεία από τή θεωρία στην πράξι*, Αθήνα: Μαΐστρος, 2008.
- BRUSSET BERNARD, *Οί ψυχοθεραπείες: Τί γνωρίζω;*, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Όργανισμός Λαμπράκη, 2008.
- FRANKL VICTOR, *Ψυχοθεραπεία και ύπαρξισμός*, Λευκωσία: Ταμασός, 1987.
- GAMVAS NICHOLAS, *The Psychology of Confession and the Orthodox Church*, Minneapolis: Light and Life, 1989.
- GILLIERON EDMOND, *Βραχείες ψυχοθεραπείες και ψυχανάλυσι*, Αθήνα: Έστία, 1991.
- KIERNAN THOMAS, *Ψυχοθεραπεία: Θεωρίες και*

21 Βλ. Αλεξάνδρου Σταυρόπουλου, «Ό άνθρωπος σε κρίση: Περιστασιακή Έξομολόγησι», http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/worship/stavropoulos_krisisexomol.pdf

- πρακτικές από τον Φρόνιτ μέχρι σήμερα, Αθήνα: Επίκουρος, 1977.
- LARSET JEAN - CLAUDE, *Η Θεραπευτική των πνευματικών νοσημάτων*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα: Άποστολική Διακονία, 2008.
  - SATIR VIRGINIA, *Πλάθοντας ανθρώπους*, Αθήνα: Κέδρος, 2008.
  - SKYNNER ROBIN, *Θεραπεία οικόγενειας: Η ομαδοαναλυτική προσέγγιση ως άνοικτο σύστημα*, Αθήνα: Σαββάλας, 2003.
  - YALOM IRVIN, *Θεωρία και πράξη της ομαδικής ψυχοθεραπείας*, Αθήνα: Άγρα, 2006.
  - ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Η Αμαρτία*, Αθήνα 2002.
  - ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Η Μετάνοια*, Αθήνα 1998.
  - ΑΔΑΜΙΔΗ ΣΩΤΗΡΗ, *Θεραπευτική των Πατέρων και Ψυχανάλυση*, Αθήνα: Σταμούλης, 2002.
  - ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ, *Επιστροφή: Μετάνοια και εξομολόγηση: Επιστροφή στον Θεό και στην Εκκλησία του*, Αθήνα: Άκριτας, 1999.
  - ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, «Εξομολόγηση ή Ψυχοθεραπεία» (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/avgoustidis_exomologisi.html).
  - ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, *Ποιμένας και Θεραπευτής. Ζητήματα ποιμαντικής ψυχολογίας και ποιμαντικής πρακτικής*, Αθήνα: Άκριτας, 1999.
  - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ίαση ψυχής - Ίαση σώματος: Θρησκεία και ιατρική αναζητούν αίτια και θεραπεία των ασθενειών, από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα: Γρηγόρη, 2006.
  - ΓΙΑΝΝΙΤΗ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑΣ, *Ψυχοσωματική και ομαδική ψυχοθεραπεία*, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 1997.
  - ΓΚΙΚΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ό πνευματικός και τὸ μυστήριο τῆς μετανόιας*, Θεσσαλονίκη: Μυθονία, 2005.
  - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, *Η θεραπεία των θεραπευτῶν: Ό κληρικός εξομολογούμενος*, Άγιον Όρος: Ίερὸν Κελλίον Άγιος Ίωάννης ὁ Θεολόγος, 2003.
  - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, *Ίερά εξομολόγησις: Σχόλια*, Άγιον Όρος: Ίερὸν Κελλίον Άγιος Ίωάννης ὁ Θεολόγος, 1977.
  - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, *Τὸ μυστήριον τῆς μετανόιας*, Άγιον Όρος: Ίερὸν Κελλίον Άγιος Ίωάννης ὁ Θεολόγος, 2004.
  - *Επιστροφή στην ἑλευθερία: Κείμενα γιὰ τὸ μυστήριο τῆς εξομολόγησις*, Αθήνα: Ἐγρηγόρησιν, 2000.
  - *Θεολογία καὶ Ψυχιατρική σὲ διάλογο. Πρακτικά Ἡμερίδος*, Αθήνα: Άποστολική Διακονία, 1999.
  - *Θεραπεία σχημάτων: Ένας ὁδηγὸς γιὰ τὸν θεραπευτή*, Αθήνα: Πατάκης, 2008.
  - ΘΕΡΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης*, Αθήνα: Άρμός, 1996.
  - ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ, *Η ιατρική ἐν Πνεύματι ἐπιστήμη: Η πράξη τῆς ὀρθόδοξης ψυχοθεραπείας*, Αθήνα: Ί. Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 2009.
  - ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ, *Όρθόδοξη ψυχοθεραπεία: Πατερική ψυχοθεραπεία*, Λιβαδειά: Ί. Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 2004.
  - ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ ΙΩΑΝΝΗ, *Η νευρώση ὡς ἀδαμικὸ πλέγμα*, Αθήνα: Άρμός, 2009².
  - ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ ΙΩΑΝΝΟΥ, *Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ποιμαντικῆς φροντίδος καὶ ψυχοθεραπείας ἐξ ἐπόψεως Όρθοδόξου*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 1986.
  - ΚΥΝΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η συγγνώμη ποὺ εἰρηνεύει τὴ γῆ καὶ ἀνοίγει τὸν οὐρανὸ*, Θεσσαλονίκη: Ί. Μητρόπολις Νεαπόλεως, 2009.
  - ΜΑΤΣΑ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ, *Ψυχοθεραπεία καὶ τέχνη στὴν ἀπεξάρτηση: Τὸ «παράδειγμα» τοῦ 18 Άνω*, Αθήνα: Άγρα, 2008.
  - *Μὲ γόμα καὶ καθρέφτη: Ἐννιά ἱστορίες συστημικῆς ψυχοθεραπείας*, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 2003.
  - *Μὲ χάρτη καὶ πυξίδα: Αφηγήσεις συστημικῆς ψυχοθεραπείας*, Αθήνα: Έλληνικά Γράμματα, 2005.
  - ΜΟΥΣΤΑΚΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Η μετάνοια κατὰ τὸν Άγιο Ίωάννη τὸν Χρυσόστομο*, Αθήνα: Άποστολική Διακονία, 2007.
  - ΜΟΥΣΤΑΚΗ ΒΑΣΙΛΗ, *Τὸ μυστήριο τῆς Ίεράς Ἐξομολόγησεως ὅπως βιώνεται στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Αθήνα: Άποστολική Διακονία, 1990.
  - ΜΠΛΟΥΜ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Τὸ μυστήριο τῆς ἱασης*, Αθήνα: Ἐν πλῶ, 2008.
  - ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, «Ό ἄνθρωπος σὲ κρίση: Περιστασιακή Ἐξομολόγηση» (http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/worship/stavropoulos_krisioxomol.pdf).
  - ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, *Η θύρα τῆς χάριτος: Ίερά Ἐξομολόγησις*, Αθήνα: Άποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1996.
  - ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, «Άπομαγνητοφωνημένη ὁμιλία» (<http://www.alopsis.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=476>).
  - ΤΟΠΑΛΗ ΣΕΒΑΣΤΙΑΝΟΥ, *Μετάνοια καὶ ψυχικὴ ὑγεία κατὰ τὸν Ίερό Χρυσόστομο*, Αθήνα 2008.
  - ΦΑΡΟΥ ΦΙΛΑΘΕΟΥ, *Ό μῦθος τῆς ψυχικῆς νόσου: Μιὰ πρόταση γιὰ μιὰ διαφοροποιητὴ θεώρηση καὶ ψυχοθεραπευτικὴ προσέγγιση τῆς ψυχικῆς διαταραχῆς*, Αθήνα: Άρμός, 2001.
  - ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ψυχανάλυση καὶ λειτουργικῆς ἐμπλοκῆς» (<http://www.orthros.org/Greek/Keimena/PsichanalKaiLeitEmpl.htm>).

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Ὁ πρῶτος γεωπόνος στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα*

Χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι κανεὶς ἱστορικός, συμβαίνει συχνὰ οἱ συμπτώσεις νὰ τὸν φέρουν μπροστὰ σὲ κείμενα μὲ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα, ἔαν τὰ ἰδεῖ ἀπὸ μιὰ ὀπτική γωνία ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος, δὲν μπορεῖ νὰ τὰ προσπεράσει, ἀπορρίπτοντάς τα λόγῳ παλαιότητας.

Ἡ ἀναφορὰ σὲ παλαιότερα ἱστορικὰ γεγονότα ἔχει ἀναμφίβολα ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀναθέρμανση τῆς καρδιάς μας καὶ τὴν ἐξύψωση τοῦ ἠθικοῦ μας. Ἀκόμη, δυναμώνει τὴν πίστη μας πρὸς τὰ μεγάλα ἰδανικὰ τοῦ ἔθνους μας. Παράλληλα, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα μᾶς προβάλλουν ἕννοιες χρήσιμες γιὰ τὴν περαιτέρω πορεία μας, στὶς παρούσες, δύσκολες περιστάσεις.

Σὲ ἄρθρο μας μὲ τίτλο «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας ἀπὸ τὰ κύρια μελήματα τοῦ πρώτου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδίστρια», στὸ τεύχος Ἰουλίου-Αὐγούστου 2012 τῶν *Ἀκτίων*,

εἴχαμε ἀναφέρει μὲ λίγα λόγια ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα κατάσταση στὸν χῶρο τῆς μικρῆς, ἐλεύθερης Ἑλλάδος ἦταν τραγική. Ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς βρισκόταν σὲ ἀπελπιστική κατάσταση. Τὰ χωράφια ἔμεναν ἀκαλλιέργητα, διότι δὲν ὑπῆρχαν τὰ οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ μέσα. Δὲν ὑπῆρχαν γεωργικὰ ἐργαλεῖα, οὔτε τὰ στοιχειώδη, δὲν ὑπῆρχαν ἀροτραῖα ζῶα, δὲν ὑπῆρχαν σπόροι, καὶ οἱ γνώσεις τῶν ἀγροτῶν ἦσαν πολὺ περιορισμένες.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας ἦταν ἀπὸ τὰ πρώτα μελήματα τοῦ Ἰ. Καποδίστρια. Στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν του, μὲ τὴν ἀφιξή του στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν «εἰσαγωγήν εἰς τὴν Ἑλλάδα γεωπονίας ὀρθῆς καὶ χρησιμωτέρας», ἴδρυσε τὸ 1829 τὴ Γεωργικὴ Σχολὴ στὴν Τίρυνθα. Τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς ἀνέθεσε στὸν γεωπὸνο Γρηγόριο Παλαιολόγο, ὁ ὁποῖος ἦλθε ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου εἶχε σπουδάσει γεωπονία. Ἐρχόμενος ὁ Παλαιολόγος

* Ὁ Γρηγόριος Παλαιολόγος γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, στὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνος. Σπούδασε στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἀρχικὰ, καὶ μετὰ στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο. Ἀνέπτυξε συγγραφικὴ δραστηριότητα, στὴν ἀρχὴ φιλολογικῆ καὶ στὴ συνέχεια γεωπονικοῦ περιεχομένου. Ἦταν ἄνθρωπος μὲ ποικίλα πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἔτρεφε πάντα στὴν καρδιά του τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως τοῦ γένους. Ὁ διακεκριμένος αὐτὸς ἐπιστήμιον ἦταν ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Γεωργικῆς καὶ Φυτοκομικῆς Ἐταιρείας τῆς Γαλλίας. Ἐρχόμενος στὴν ἀπελευθερωθεῖσα Ἑλλάδα, διέθεσε τὶς πολὺτιμες γνώσεις του στὴν ἀμιόρρωτη καὶ ἀνασυγκρότηση τῆς γεωργίας.

λόγος στην Ελλάδα, έφερε μαζί του και διάφορα γεωργικά εργαλεία, καθώς και σπόρους, για να διατεθούν στους αγρότες προς καλλιέργειαν.

Ο εξαιρετος αυτός επιστήμων και πατριώτης είχε συγγράψει βιβλίο για την καλλιέργεια της πατάτας με τίτλο *Ερμηνεία της καλλιέργειας του γεωμίλου*, το οποίο εκδόθηκε το 1828 στο Παρίσι, στο Τυπογραφείο του Φιρμίνου Διδότου, με δαπάνη «της αυτόθι Φιλελληνικής Εταιρείας». Η καλλιέργεια της πατάτας ήταν γνωστή την εποχή εκείνη μόνο στα Ίονια

σπουδαίες παραινέσεις και σηματοδοτήσεις προς τους συμπατριώτες του, οι όποιοι μόλις είχαν απελευθερωθεί από τον τουρκικό ζυγό. Τίτλος της διακηρύξεως αυτής: «Προς τους Όμογενείς μου». Αρχίζει με την προσφώνηση «Έλληνες!», και συνεχίζει:

«Η ήρωική σας καρτερία, άξια τοιούτου ιεροῦ αγώνος, κατέπεισε τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις ν' ἀκούσουν τέλος πάντων τὰς εὐχὰς τῶν λαῶν των καὶ νὰ μᾶς κηρύξουν ἔθνος αὐτόνομον. Ὁ αἰμοβόρος τῆς Ελλάδος τύραννος βιάζεται ἀπὸ τοὺς

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα μελήματα τοῦ Ἰ. Καποδίστρια. Στὸ πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν του, μὲ τὴν ἀφιξή του στὴν Ελλάδα, γιὰ τὴν «εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα γεωπονίας ὀρθῆς καὶ χρησιμωτέρας», ἴδρυσε τὸ 1829 τὴ Γεωργικὴ Σχολὴ στὴν Τίρυνθα. Τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς ἀνέθεσε στὸν γεωπὸνο Γρηγόριο Παλαιολόγο.

νησιά. Ο Παλαιολόγος με τὸ σύγγραμμά του αὐτὸ ἀποσκοποῦσε στὴ μετάδοση γνώσεων γιὰ τὴν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ τόσο ὠφέλιμου ἀπὸ διατροφικῆς πλευρᾶς φυτικῆς προϊόντος, τὴν ὁποία ἀγνοοῦσαν οἱ αγρότες στὴν τότε ἀπελευθερωθεῖσα Ἑλλάδα. Σημειωτέον ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐνδιαφέρθηκε ἐντόνως γιὰ τὸ θέμα αὐτό, παραγγέλλοντας νὰ ἔλθουν στὴν Ἑλλάδα φορτία πατάτας, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς καλλιέργειαν καὶ πολλαπλασιασμόν.

Ἐκεῖνο ποὺ ἐντυπωσιάζει στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Παλαιολόγου εἶναι ἓνα κείμενο τὸ ὁποῖο προτάσσεται τοῦ Προλόγου, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσει ὡς «Πατριωτικὴ Διακήρυξη» πρὸς τοὺς νεοαπελευθερωθέντας Ἕλληνες. Μέσα σὲ τέσσερις σελίδες, περιέχει

συμμάχους προστάτας μας νὰ παύσῃ τὸν καθ' ἡμῶν ὀλέθριόν του πόλεμον. Ἡ Ἑλλὰς ἤθελε δυσκόλως συντρίβῃ τὸ πρὸ αἰῶνων καταπιέζον αὐτὴν σιδηρὸν σκῆπτρον τοῦ μὲ μόνους τοὺς βραχίονας τῶν τέκνων τῆς, χωρὶς τὴν συμπάθειαν τοῦ φωτισμένου κόσμου. Ὀλίγον ἔτι θάρρος καὶ ἡ μὲ τόσας θυσίας κατακτηθεῖσα ἐλευθερία θέλει μᾶς ἀνταμείψῃ μὲ τοὺς εὐεργετικὸς καρπούς τῆς. Ἀνεξαρτησία, ἰσότης ἐνώπιον τοῦ νόμου, ἀσφάλεια ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας, ἰδοὺ τὰ καλὰ ὅπου μᾶς ὑπόσχεται ἡ ἐλευθερία. Ὁμόνοια, εὐπειθία εἰς τοὺς νόμους καὶ τοὺς νομίμους μας διοικητάς, ἀγάπη τῶν κοινῶν συμφερόντων, ἰδοὺ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἡμποροῦμεν ν' ἀπολαύσωμεν αὐτὰς τὰς πολυτίμους ἀμοιβὰς τῆς ἐλευθερίας· μέσα ἐν ταύτῳ ἀναπόφευκτα διὰ

τὴν ἀσφάλειάν της, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτῶν ἡ ἐλευθερία ἐκτρέπεται εἰς ἀναρχίαν, καὶ ἡ ἀναρχία φέρει τὴν δουλείαν. Τὸ πολυπαθὲς ἔθνος μας εἶδε πολλὰ τοιαῦτα σκληρὰ παραδείγματα! Τὰ σφάλματα καὶ αἱ δυστυχίαι τῶν προπατόρων μας ἄς γίνουν εἰς ἡμᾶς μαθήματα.

Ἡ πρόνοια μᾶς ἔστειλεν ἀρχηγὸν ἐνάρετον, φιλοπατρίδα, ἔμπειρον, ἄξιον τῆς ἐκλογῆς σας. Φρόνιμοι ἄνδρες εὐρίσκονται μεταξύ ἡμῶν ἄρκετοί, διὰ νὰ συνεργήσουν εἰς τοὺς καλοὺς σκοποὺς τοῦ προέδρου μας. Νομικοί, φιλόλογοι, ἱατροὶ καὶ διαφόρους ἄλλας ἐπιστήμας καὶ τέχνας σπουδάζοντες καὶ σπουδάζοντες Ἕλληνας εὐρίσκονται εἰς τὴν Εὐρώπῃν ὅλων σχεδὸν ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ συνδράμουν εἰς τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἔθνους των [...].

Καὶ καταλήγει ἡ ὥρα αὐτὴ «Διακήρυξη» τοῦ Γ. Παλαιολόγου:

«Ἕλληνες! Ἡ ὁμόνοια εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐθνικῆς μας ὑπάρξεως· ἄς ἐνωθῶμεν ὅλοι ὡς ἀδελφοί· ἄς σπουδάσωμεν νὰ διορθώσωμεν ὅσους ἡ τυραννία ἢ ἡ ἀμάθεια διέφθειρεν· ἄς ἀπομακρύνωμεν τοὺς ἀδιορθώτους· ἄς ἐκτιμῆσωμεν τοὺς καλοὺς καὶ ἀξίους· ἄς δείξωμεν παράδειγμα εὐπειθείας εἰς τοὺς νόμους ὅπου τὸ ἔθνος ἐγνώρισεν, ἢ θέλει γνωρίσει· ἄς ἐνθαρρύνωμεν τὰ ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, αἱ ὁποῖαι μεγάλως συντείνουν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἐθνῶν· ἄς φανῶμεν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἄξιοι κτήτορες τῆς ἐλευθερίας, καθὼς ἀπεδείξαμεν ὅτι ἠξεύρωμεν νὰ τὴν ἐπανακτήσωμεν».

Διαβάζοντας τὶς σοφὲς παραινέσεις του πρὸς τοὺς συμπατριῶτες τοῦ Ἕλληνας, διαπιστώνει κανεὶς τὸ ὑψηλὸν φρόνημα καὶ τὴν ὑπευθυνότητα ποὺ αἰσθανόταν ὁ Γ. Παλαιολόγος ἀπέναντι σ' αὐτοὺς τοὺς ὁποίους θὰ ἐρχόταν νὰ διδάξει καὶ νὰ συμβουλεύσει πῶς νὰ ξεκινήσουν τὴ σωστὴ καὶ ἀποδοτικὴ καλλιέργεια τῆς γῆς ποὺ μόλις εἶχε

*Ἀνεξαρτησία, ἰσότης
ἐνώπιον τοῦ νόμου,
ἀσφάλεια ζωῆς, τιμῆς
καὶ περιουσίας, ἰδού τὰ
καλὰ ὅπου μᾶς ὑπόσχεται
ἡ ἐλευθερία. Ὁμόνοια,
εὐπείθεια εἰς τοὺς νόμους
καὶ τοὺς νομίμους μας
διοικητὰς, ἀγάπη τῶν
κοινῶν συμφερόντων,
ἰδού τὰ μέσα διὰ τῶν
ὁποίων ἠμποροῦμεν ν'
ἀπολαύσωμεν αὐτὰς τὰς
πολυτίμους ἀμοιβὰς τῆς
ἐλευθερίας.*

ἀπελευθερωθεῖ. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ ὅτι τονίζει τὸ θέμα τῆς ὁμοιοῦσας, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὡς τὴν βάσιν τῆς ἐθνικῆς μας ὑπάρξεως. Ὡς ἐπιστήμων, ὁ Παλαιολόγος τονίζει ἐπίσης τὴ σημασία ποὺ ἔχουν οἱ ἐπιστήμες καὶ τέχνες, οἱ ὁποῖες συντείνουν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἐθνῶν. Πόσες σημαντικὲς ἔννοιες τονίζονται στίς τέσσερις αὐτὲς σελίδες τῆς «Διακήρυξεως»! Ἐννοῖες οἱ ὁποῖες συγκλίνουν πρὸς μία πολιτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ πρὸς μία καλῶς ἐννοουμένη ἐλευθερία. Μηνύματα διαχρονικά, μηνύματα καθοδηγούντα κάθε καθαρὴ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἀκόμη καὶ σήμερα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΜΒΡΙΑΣ

Ὁμότιμος Καθηγητὴς
τοῦ Γεωπονικοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ;

Ο Άμβρόσιος Φραντζής (Μεσορούγγι 1778 - Κυπαρισσία 1851), μοναχός της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου, αρχιμανδρίτης και πρωτοσύγγελος του μητροπολίτη Χριστιανουπόλεως (Τριφυλίας-Ολυμπίας) και εξαδέλφου του Γερμανού, κατηχήθηκε στη Φιλική Έταιρεία και το 1821, αφού έλαβε μέρος στη σύσκεψη της Βοστίτσας (Αιγίου), ύψωσε τη σημαία της Έπανάστασής στην Άρκαδία (Κυπαρισσία). Μέλος της Πελοποννησιακής Γερουσίας και του Βουλευτικού, μέλος της Γ' Εθνικής Συνελεύσεως, πολέμησε στη μάχη του Λάλα, στην πολιορκία του Νεοκάστρου και στο Μανιάκι (αυτά, για όσους άμφισβητούν τη συμμετοχή του κλήρου κατά την Έπανάσταση). Μετά την άπελευθέρωση, περιορίστηκε στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, και κατά τα έτη 1838-1841 δημοσίευσε το τετράτομο έργο *Έπιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, για τον ιστορικό του μέλλοντος, όπως γράφει. Στον τόμο Δ' του έργου του (σελ. 224 έφ.) παραπονείται για την από το 1833 διακυβέρνησή μας από τους Βαυαρούς. Τα όσα γράφει εκτιμούμε ότι είναι επίκαιρα, τηρουμένων των αναλογιών, και πρέπει να τα λάβουν υπ' όψη όσοι μας κυβερνούν και όσοι θέλουν να μας κυβερνήσουν.

Παραπονείται ο Φραντζής για τους Βαυαρούς ότι: *«Οί άνθρωποι ίκανοί μὲν κατὰ τὰς θεωρίας, ξένοι ὅμως παντάπασιν εἰς τὰ τῆς Ελλάδος, χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν τὴν ἐντόπιον γλῶσσαν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσι κυρίως τὰ ἦθη καὶ συνηθείας ἔτι δὲ καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν λαῶν, ἤλθον*

ἐφωδιασμένοι μὲ βιβλία, μὲ ἐσφαλμένας σημειώσεις, μὲ προλήψεις καὶ συγκεχυμένας ιδέας, καὶ ἐφαντάσθησαν τὸ πλεον δυσχερὲς καὶ δυσκατέργαστον, ὡς τὸ πλεον εὐκατόρθωτον πρᾶγμα, τὸ νὰ μεταρρηθίσωσι δηλαδὴ διὰ μιᾶς ὅλον τὸ ἔθνος καὶ νὰ μορφώσωσι κατὰ τὴν ιδέαν των, εἰσάγοντες ἀντιγεγραμμένους ξένων ἐθνῶν νόμους, ἐπιβάλλοντες διὰ μιᾶς φόρους ἀσυνηθίστους καὶ μετασχηματίζοντες κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ὅλον τὸν διοργανισμὸν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν δημοσίων αὐτῶν ὑποκεμένων... Οἱ ξένοι ἄρχοντες ἡμῶν ἐφάνησαν ἀνεπιτήδειοι, καταχρασθέντες καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας των. Ἐπειδὴ πρὶν ἢ καλῶς γνωρίσωσι τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος, τὰς συνηθείας, τὰς προλήψεις καὶ τὰ δικαιώματά των, πρὶν ἢ γνωρίσωσι τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτῶν συμφέροντα, πρὶν ἢ πληροφορηθῶσι περὶ τῆς χρηματικῆς τοῦ ἔθνους καταστάσεως, περὶ ἐμπορίου, γεωργίας καὶ βιομηχανίας, καθὼς περὶ ποιότητος καὶ ποσότητος τῶν προϊόντων, τὴν ταχεῖαν μεταμόρφωσιν ἀμεταθέτως βουλευθέντες, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰς πλάκας τῶν νόμων καὶ τοὺς ἐπέβαλον, χωρὶς νὰ μεριμνήσωσιν ἐὰν εἶναι ἀρεστοί, εὐληπτοὶ καὶ ἀρμόδιοι.....».

Καὶ συνεχίζει ἐκφράζοντας τὸν πόθο τῶν Ἑλλήνων:

α) *ἐπιθυμοῦν νόμους εὐλήπτους, συντόμους καὶ ἀναλόγους μὲ τὴν κατάστασιν των.*

β) *Ἴσονομίαν ἀκριβεστάτην καὶ δικαστηρίων καὶ νόμων τελείαν ἀνεξαρτησίαν.*

γ) *Διανομὴν ἀνάλογον τῆς διὰ πολλῶν θυσιῶν καὶ αἱμάτων ἀνακτηθείσης γῆς των.*

δ) *Ἀμοιβὰς δικαίας πρὸς τοὺς κατὰ*

τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα πολεμικῶς καὶ πολιτικῶς ὑπηρετήσαντας, χωρὶς νὰ εἰσχωρήσῃ ἢ ἐλαχίστη χάρις καὶ μεροληψία.

ε) Διαχειρίσιν μετ' ἄκρας οἰκονομίας τῶν δημοσίων χρημάτων, ἀνάλογον δαπάνην μὲ τὰς προσόδους καὶ ἀκατάπανστον φροντίδα πρὸς τὴν βαθμηδὸν ἐλάττωσιν τοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην ὀφειλομένου ἐθνικοῦ δανείου.

στ) Δυνατὰ καὶ δραστηριώτατα μέτρα πρὸς ἐξομάλυνσιν καὶ κατασκευὴν ἀμαξωτῶν ὁδῶν, καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, ἐνισχυόμενον τὸν συναγωνισμόν, ζωογονούμενον τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, τὴν φυτεῖαν καὶ τὴν γεωργίαν.

ζ) Δανειστικὴν ἐθνικὴν τράπεζαν μὲ τὸν πλεόν εὐλικρινῆ καὶ ἐλαφρότερον τόκον, διὰ νὰ δυνηθῶσιν οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν νὰ βελτιώσωσι τὰς ἐργασίας των καὶ ν' ἀνοίξωσι τὰς κεχερσωμένας γεωργησίμους καὶ φυτευσίμους γαίας των πρὸς γενικὴν καὶ λαμπρὰν ἐκ τούτων ὠφέλειαν.

η) Τὰς μαθήσεις διασκορπιζομένας πανταχοῦ, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐκεῖνας δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι φωτίζονται, διὰ νὰ αὐξάνωσι τὰ προϊόντα των καὶ νὰ τελειοποιῶσι τὰς τέχνας των.

θ) Τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἀναρμόστου εἰς τὸν πτωχὸν ἑλληνικὸν λαὸν πολυτελείας, ἢ ὅποια, φθείρουσα τοὺς ὀλίγους χρηματικούς πόρους, γεννᾷ ἀναμφιβόλως τὴν μπετέρα τῶν κακῶν, ἐπιφέρει περὶ τὸν βίον δυσκολίας, καὶ μυρία ἀδικήματα, ἀκολούθως δὲ παράπονα κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπάρατος αὐτῆ τῆς πολυτελείας διαφθορὰ ἐκάστοτε ἐπαυξάνει, ἥτις βαθμηδὸν θέλει φθάσῃ εἰς τὸν ἀδιόρθωτον βαθμὸν τῆς κορυφώσεώς της, ὅτε κανεὶς δὲν θέλει δυνηθῆ ἴσως νὰ ἐφεύρῃ τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἐπαύξησιν αὐτῆς καὶ τὸν προκειμένον ὄλεθρον, κατ' ἐξοχὴν τινῶν νέων μαθητῶν, ἐπίσης καὶ τινῶν ἄλλων γραμματικιδίων, κατεχόντων θέσεις δημοσίας περὶ τὰ ὑπουργ-

γικὰ καὶ λοιπὰ γραφεῖα καὶ πολλῶν καὶ διαφόρων γυναικῶν.

ι) Τὴν ἀποβολὴν ἐκ τῆς δημοσίου ὑπηρεσίας πάντων ἐν γένει τῶν ξένων, ἐν ᾧ ὑπάρχουσιν αὐτόχθονες ἱκανοὶ νὰ τοὺς διαδεχθῶσι, καὶ τὴν παντελῆ κατάργησιν πάντων τῶν περὶ τὰς ὑπηρεσίας περιττῶν.

ια) Τὴν ἀπαθῆ καὶ ἀκριβῆ ἐκλογὴν πάντων τῶν εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας διατελούντων, ἐπειδὴ οἱ ἀνάξιοι καὶ οἱ καταχρασταὶ βλάπτουσι τὸ ἐθνικὸν Ταμεῖον καὶ προσβάλλουσι τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς κυβερνήσεως γεννῶντες εἰς τὸν λαὸν δυσφορήτους δυσαρεσκείας.

ιβ) Τὴν θεραπείαν τῆς προσβληθείσης πολλῶν φιλοτιμίας καὶ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐνδεῶν καὶ χρηζόντων ἐπικουρίας... καθότι ἢ ἐν ἰσχύι ἀφροντισία γεννᾷ κατὰ τῆς κυβερνήσεως δυσαρέσκειαν καὶ ἀντι-

---

Λέγεται ὅτι ἡ Ἱστορία διδάσκει, ἐφ' ὅσον ὁμως θέλουμε νὰ διδαχοῦμε.

πολίτευσιν. Ἐντεῦθεν (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) αἱ μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν οἱ ἴσοι μὴ ἴσα, ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχωσι καὶ νέμονται.

ιγ) Τὴν μέχρι κεραιίας διατήρησιν τῶν δογμάτων τῆς πρεσβευομένης ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως... τὴν παντοτεινὴν μετάδοσιν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, ἀφορώσης τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν».

Λέγεται ὅτι ἡ Ἱστορία διδάσκει, ἐφ' ὅσον ὁμως θέλουμε νὰ διδαχοῦμε. Ἄραγε, οἱ πολιτικοὶ μας θέλουν;

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΣΟΪΛΕΝΤΑΚΗΣ
Δρ Νομ., Πρόεδρος Ἐφετῶν Δ.Δ.

Η ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Τὸ θέμα τῆς διάσωσης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ποῦμε μερικὰ πράγματα ποὺ εἶναι λίγο ὡς πολὺ γνωστὰ σὲ ὅλους· μᾶς δίνει ὅμως τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε καὶ κάποια σημεῖα ἄγνωστα στοὺς περισσοτέρους, πλὴν ὅμως ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ σωστὴ ἀποτίμηση τῆς στάσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία.

Τὸ κατηγορητήριο

Ἡ τύχη τῶν κειμένων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας συμβαίνει συχνὰ νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ὀξύτατων ἀντιπαραθέσεων. Ἀπὸ τὴ μιά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι ποὺ ὁμιλοῦν γιὰ γόνιμη σύνθεσι

χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας στὸ ἔργο τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὅποια ἀνοίξε τὸν δρόμο γιὰ τὴ διάσωση μεγάλου μέρους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, ἀκούγεται ὅλο καὶ συχνότερα ἓνα δριμύτατο κατηγορητήριο, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαμε νὰ συμπυκνώσουμε ὡς ἑξῆς:

«Ἄν ἀναγνώσουμε τὰ πατερικὰ κείμενα, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν χάνουν εὐκαιρία νὰ καταδικάζουν τὸν ἑλληνισμό καὶ νὰ μιλοῦν μὲ τὴν πιὸ μεγάλη περιφρόνηση γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ ἐμπιστοσύνη στὴ λογικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ διαρκὴς ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶχαν καμμία θέση στὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ, τὴν ἐποχὴ τοῦ “Πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα”, τῆς καταπίεσης τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀπαγόρευσης τῆς ἐλεύθερης σκέψης. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἔπρεπε νὰ παύσει, τώρα ποὺ ἡ ἀλήθεια εἶχε “ἀποκαλυφθεῖ”. Ἔτσι, οἱ χριστιανοὶ ἐπεδόθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σὲ ἓνα συστηματικὸ διωγμὸ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀπὸ τὸ φῶς τῆς γνώσεως, ποὺ παρεῖχε ἄπλετο ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, τὸ Βυζάντιο βύθισε τὸν κόσμο στὸ σκοτάδι τοῦ μεσαίωνα. Στους σκοτεινοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν χάθηκαν ὀριστικὰ ἀνεκτίμητοι θησαυροὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Ὁ χρι-

στιανισμὸς ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς καὶ διώκτης τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ χρειάζεται πολὺ θράσος, γιὰ νὰ μιλάει κανεὶς σήμερα γιὰ “γόνιμη σύνθεση” ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ».

Οἱ ἀπώλειες

Σίγουρα, ἓνα μέρος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας δὲν ὑπάρχει πιά. Ἄν θελήσουμε ὅμως νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαπίστωση, ἢ ὅποια οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση, καὶ τολμήσουμε ἕναν καταλογισμὸ εὐθυνῶν γιὰ τὴν ἀπώλεια πολλῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων, δὲν θὰ δυσκολευθοῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως σχέση μὲ τὶς ὑπεραπλουστευτικὲς καὶ ἀνιστόρητες σχηματοποιήσεις ποὺ ἀκούγονται συχνά.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο νὰ προσδιορίσουμε πότε ἀκριβῶς καὶ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθηκὲς χάθηκαν οἱ θησαυροὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας τῶν ὁποίων ἡμεῖς σήμερα θρηνοῦμε τὴν ἀπώλεια. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι ἐπ' οὐδενὶ περιπτώσει δὲν δικαιούμαστε νὰ περιορίσουμε χρονικὰ τὴν ἀπώλεια τῶν θησαυρῶν αὐτῶν τῆς ἀρχαίας γραμματείας στοὺς «σκοτεινοὺς» αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ σύγχρονος μελετητὴς δὲν μπορεῖ νὰ κλείνει τὰ μάτια του μπροστὰ στὸ γεγονός ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα μεγάλο μέρος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἶχε χαθεῖ ἢ κινδύνευε νὰ χαθεῖ ὀριστικά. Ὁ Ἰουλιανὸς σὲ μιὰ σφζόμενη ἐπιστολὴ του μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἤδη στὴν ἐποχὴ του εἶχαν χαθεῖ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν Ἑπικουρείων καὶ τῶν Σκεπτικῶν.¹ Καὶ βεβαίως,

ἂν εἶχαν χαθεῖ τὰ ἔργα δύο ὀλόκληρων φιλοσοφικῶν σχολῶν ποὺ εἶχαν μεγάλῃ ἀπήχηση καὶ εἶχαν ἀσκήσει σημαντικὴ ἐπίδραση λίγο μόλις καιρὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, τότε δὲν χρειάζεται μεγάλῃ φαντασία, γιὰ νὰ ἀναλογισθοῦμε ποιά θὰ ἦταν ἡ μοῖρα ἄλλων συγγραμμάτων ἡσσονος σημασίας ἢ παλαιότερας ἐποχῆς.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰουλιανοῦ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Μερικὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἄνοδο τοῦ Ἰουλιανοῦ στὸν θρόνο, ὁ φιλόσοφος Θεμιστίος στὸν λόγο του *Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον* χαιρετίζει τὴν πρωτοβουλία τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ τὴν ὀργάνωση μεγάλου ἀντιγραφικοῦ ἐργαστηρίου στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς μιὰ κίνηση ποὺ σφῆζει καὶ ἐπαναφέρει ἀπὸ τὸν Ἄδη

«πολλοὺς ὑποφῆτες καὶ νεωκόρους τοῦ Ὀμήρου, πολλοὺς θεραπευτὲς τοῦ Ἡσιόδου, καὶ τὸν ἴδιο τὸν Χρῦσιππο ἦδη καὶ τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη, καὶ ὀλόκληρους χοροὺς ἀπὸ τὸ Λύκειο καὶ τὴν Ἀκαδημία, καὶ μὲ λίγα λόγια ἀναρίθμητο στίφος ἀρχαίας σοφίας [...] θαμμένο στὸ σκοτάδι».²

Τὰ λόγια τοῦ Θεμιστίου μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι ἤδη στὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνα δὲν ἀντιμετώπιζαν τὸ φάσμα τῆς ἀπωλείας μόνο τὰ συγγράμματα κάποιων ἄσπμων ἢ καὶ τυχεράστων συγγραφέων,

Πυρρώνειος: ἦδη μὲν γὰρ καλῶς ποιοῦντες οἱ θεοὶ καὶ ἀνηρήκασιν, ὅστε ἐπιλείπειν καὶ τὰ πλείστα τῶν βιβλίων».

- 2 Θεμιστίου, *Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον*, ed. H. Schenkl καὶ G. Downey, 60b7-c7: «τούτους βιάζεται θνητοὺς ὄντας ἀθανάτους ποιεῖν ἢ βασιλέως προμήθεια, πολλοὺς μὲν Ὀμήρου ὑποφῆτας καὶ νεωκόρους, πολλοὺς δὲ Ἡσιόδου θεραπευτὰς, Χρῦσιππον τε αὐτὸν ἦδη καὶ Ζήνωνα καὶ Κλεάνθη, χοροὺς τε ὄλους ἐκ Λυκείου καὶ Ἀκαδημίας, ἐν βραχεῖ τε εἶπειν στίφος ἀνάριθμον ἀρχαίας σοφίας, οὐ κοινῆς οὐδὲ ἐν μέσῳ κυλινομένης, ἀλλὰ σπανίου τε καὶ ἀποθέτου, ἀμείνων τε ἦδη καὶ ἐξήτηλον, ἐν τῷ χρόνῳ ἐν σκότῳ κατορωρηγμένον, κινεῖ καὶ ἐγείρει ὥσπερ ἐξ Ἄιδου, καὶ τοιαῦτα ἔτερα ὑμῖν καὶ ἀμείνω ἀγάλματα ἀνίστησι τῶν Μουσῶν».

1 Ἰουλιανοῦ, *Ἐπιστολὴ ΠΘ' b*. Θεοδώρω ἀρχιερεῖ, ed. J. Bidez, 354-357: «Μῆτε Ἐπικούρειος εἰσίτω λόγος μῆτε

ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα κορυφαίων ὀνομάτων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας: ὅλων σχεδὸν τῶν ποιητῶν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν φιλοσόφων, Στωικῶν, Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατωνικῶν. Ἀκόμη καὶ ἂν ὁ Θεμιστιος ὑπερβάλλει, ἐπιθυμῶντας νὰ ἐξάρει ἀκόμη περισσότερο τὴν πρωτοβουλία τοῦ Κωνσταντίου,³ τὰ ὅσα λέει μᾶς πείθουν ἀσφαλῶς ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος μεγάλο μέρος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἶχε χαθεῖ ἢ κινδύνευε νὰ χαθεῖ ὀριστικά.

Τὰ παραπάνω καταδεικνύουν πόσο ἀφελὲς ἢ καὶ σκοπιμῶς παραπλανητικὸ εἶναι νὰ καταλογίζουμε στὸ «κακό» Βυζάντιο τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Ὅπως ἀναγνωρίζει σήμερα ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἀπώλεια αὐτὴ εἶχε ἤδη συντελεσθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος της, πολὺ προτοῦ ἀρχίσει νὰ ὑπάρχει Βυζάντιο. Οἱ L. D. Reynolds καὶ Nigel Wilson ἐπισημαίνουν ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν τρίτο αἰῶνα, δηλαδὴ πρὶν ἀρχίσει ἡ περιόδος ποὺ ὀνομάζουμε βυζαντινὴ, γίνεται ὄλο καὶ πιὸ ἀσυνήθιστο νὰ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ ἓνας ὁποιοσδήποτε μορφωμένος ἄνθρωπος ποὺ νὰ δείχνει ὅτι γνωρίζε κείμενα ποὺ δὲν ἔχουν σωθεῖ ὡς τὶς μέρες μας!⁴

Σὲ μιὰ προσπάθεια μάλιστα νὰ ἐξη-

3 Κατὰ τὸν Nigel Wilson βεβαίως «ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ποιητὲς ἐκτὸς τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου κινδυνεύουν εἶναι ὑπερβολή, μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς ποὺ ἓνας συγγραφέας πανηγυρικοῦ μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ του» [N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Duckworth, London 1983, σελ. 50 (= N. G. Wilson, *Οἱ λόγιοι στὸ Βυζάντιο*, μετάφρ. Νικ. Κονομῆ, Αθήνα 1991, σελ. 75)].

4 L. D. Reynolds καὶ Nigel G. Wilson, *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature*, Clarendon Press, Oxford 1975², σελ. 46 (= L. D. Reynolds καὶ Nigel G. Wilson, *Ἀντιγραφεῖς καὶ φιλόλογοι. Τὸ ἱστορικὸ τῆς παράδοσης τῶν κλασικῶν κειμένων*, μετάφρ. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Αθήνα 1981, σελ. 71).

γηθεῖ αὐτὴ ἡ πρόμη ἀπώλεια, ἔχει διατυπωθεῖ ἡ θεωρία ὅτι κάποιος διακεκριμένος σχολάρχης τοῦ δευτέρου ἢ τοῦ τρίτου αἰῶνα εἶχε καταρτίσει ἓναν κατάλογο κειμένων γιὰ σχολικὴ χρῆση, ὁ ὁποῖος υἱοθετήθηκε ἀπὸ ὅλες τὶς σχολὰς καὶ ἔτυχε τέτοιας καθολικῆς ἀποδοχῆς, ὥστε κανένα κείμενο ποὺ δὲν περιλαμβάνονταν σὲ αὐτὸν τὸν κατάλογο δὲν διαβαζόταν πλέον καὶ δὲν ἀντιγραφόταν τόσο συχνά, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἐπιβίωσή του· γιὰ παράδειγμα, στὸν κατάλογο περιλαμβάνονταν ἀπὸ ἑπτὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, καὶ αὐτοὶ εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἔχει σωθεῖ κανένα ἄλλο ἔργο τῶν δύο αὐτῶν τραγικῶν. Ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν εἶναι βεβαίως τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ ὑπόθεση, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται σὲ κάποια θετικὴ μαρτυρία τῶν πηγῶν. Αὐτὸ ὅμως ποὺ εἶναι ἀπολύτως βέβαιο καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμμία ἀπολύτως ἀμφισβήτηση εἶναι ὅτι πολλοὶ θησαυροὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας εἶχαν ἤδη χαθεῖ, πολὺ πρὶν ἀρχίσει νὰ ὑπάρχει Βυζάντιο, καὶ ἄρα εἶναι ἐντελῶς ἄστοχο νὰ θεωροῦμε τὸ Βυζάντιο ὑπεύθυνο γι' αὐτὴ τὴν ἀπώλεια.

Πιθανὸν ὅμως νὰ ἀντιτείνει κανεὶς ὅτι, παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀπώλειες, ὅταν ὁ Μέγας Φώτιος (820-891) συνέγραφε τὴ *Μυριόβιβλό* του τὸν ἕνατο αἰῶνα,⁵ εἶχε ἀκόμη μπροστὰ του ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἔργων ποὺ σήμερα ἔχουν χαθεῖ ὀριστικά. Ἄρα, κάποιες ἀπώλειες θὰ ἐπισυνέβησαν καὶ μετὰ τὸν ἕνατο αἰῶνα. Σύμφωνοι! Ὅσο ὅμως καὶ ἂν προσπαθίσουμε, φαίνεται παράλογο νὰ καταλογίζουμε στὸ Βυζάντιο τὴν εὐθύνη γι' αὐτὲς τὶς ἀπώλειες.

Ἐνα τραγικὸ γεγονὸς ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀπώλεια πολλῶν συγγραμμάτων

5 Γιὰ τὴ νεώτερη ἐκδόση τοῦ μνημειώδους αὐτοῦ ἔργου βλ. ed. R. Henry, *Photius. Bibliothèque*, 8 vols, Les Belles Lettres, Paris 1959 (1), 1960 (2), 1962 (3), 1964 (4), 1967 (5), 1971 (6), 1974 (7), 1977 (8).

είναι η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους κατ' όνομα «σταυροφόρους» της Δύσεως το 1204. Τότε, το 1204, υπολογίζεται ότι χάθηκαν οριστικά στα χέρια των βάρβαρων σταυροφόρων τόσοι θησαυροί της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ώστε οι L. D. Reynolds και Nigel Wilson διατυπώνουν την τολμηρή εκτίμηση ότι για τον ιστορικό της λογοτεχνίας η πρώτη αυτή άλωση της Κωνσταντινουπόλεως αποτελεί καταστροφή μεγαλύτερη από ό,τι η γνωστότερη άλωση του 1453, και συμπληρώνουν ότι, την εποχή που η Πόλη έπεσε στα χέρια των Τούρκων, ελάχιστα πράγματα απέμεναν πια να ανακαλυφθούν από τους λογίους της Αναγέννησης.⁶

Ωστόσο, οι Τούρκοι δεν παρέλειψαν να συμπληρώσουν το έργο της καταστροφής. Ο Μιχαήλ Κριτόβουλος μās πληροφορεί ότι μετά την άλωση της Πόλεως το 1453 πολλά ιερά βιβλία, αλλά και τα περισσότερα από τα έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και φιλοσοφικά συγγράμματα παρεδόθησαν στη φωτιά, καταπατήθηκαν βάρβαρα ή πωλήθηκαν αντί ευτελέστατου ποσού, σε μια προκλητική εκδίωξη περιφρόνησης του βάρβαρου νικητή για τον πολιτισμό του ήττημένου.⁷ Ο Μιχαήλ Δούκας αναφέρεται στα άμετρα βιβλία που διασκορπίστηκαν σε ανατολή και δύση, και γράφει χαρακτηριστικά ότι «μὲ ἓνα νόμισμα πωλοῦνταν δέκα βιβλία, ἀριστοτελικά, πλατωνικά, θεολογικά καὶ κάθε ἄλλο εἶδος

βιβλίου».⁸ Έξυπτακούεται ότι πολλά από αυτά τα βιβλία χάθηκαν οριστικά. Άλλα θα ήταν βεβαίως έντελώς παράλογο να θεωρήσουμε το Βυζάντιο υπεύθυνο για τις απώλειες αυτές, που υπήρξαν μία από τις τραγικές συνέπειες της άλωσης του 1453, η και της προηγούμενης άλωσης του 1204.

Σίγουρα, λοιπόν, χάθηκαν πραγματικοί θησαυροί της αρχαίας ελληνικής γραμματείας· αλλά δεν βλέπουμε πώς θα μπορούσαμε να εγκαλέσουμε γι' αυτή την απώλεια το Βυζάντιο ή τον έλληνοχριστιανικό πολιτισμό. Άπεναντίας, μάλιστα, είναι χρήσιμο να πούμε έδω διαρρηδην κάποια πράγματα που όλοι μας λίγο ως πολύ γνωρίζουμε, έστω και χωρίς να έχουμε αντιληφθεί πλήρως τη σημασία τους: ότι όχι μόνο δεν δικαιούμαστε να εγκαλοῦμε τον έλληνοχριστιανικό πολιτισμό για την απώλεια πολλών θησαυρών της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, αλλά αντιθέτως δεν πρέπει να παύσουμε ούτε

6 L. D. Reynolds και Nigel G. Wilson, *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature*, σελ. 63 (= L. D. Reynolds και Nigel G. Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι. Τό ιστορικό της παράδοσης τών κλασικών κειμένων*, σελ. 92).

7 Μιχαήλ Κριτοβούλου, *Ιστορία*, ed. D. R. Reinsch, Α' 62, 3.1-5: «Βιβλιοι τε ιεραὶ καὶ θεῖαι, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἔξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἱ πλείοσαι, αἱ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο, αἱ δὲ ἀτίμως κατεπατοῦντο, αἱ πλείους δὲ αὐτῶν οὐ πρὸς ἀπόδοσιν μᾶλλον ἢ ὕβριν δύο ἢ τριῶν νομισμάτων, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὀβολῶν ἀπεδίδοντο».

8 Μιχαήλ Δούκα, *Ιστορία Τουρκοβυζαντινή*, ed. V. Grecu, 42, 1.11-14: «Τὰς δὲ βιβλίους ἀπάσας ὑπὲρ ἀριθμὸν ὑπερβαίνουσας ταῖς ἀμάξαις φορηγῶσαντες ἀπανταχοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ δύσει διέσπειραν. Δι' ἐνὸς νομίσματος δέκα βιβλίοι ἐπιπράσκοντο, Ἀριστοτελικοί, Πλατωνικοί, Θεολογικοί καὶ ἄλλο πᾶν εἶδος βιβλίου».

στιγμή να τον ευγνωμονούμε, γιατί σε αυτόν οφείλουμε όλους τους θησαυρούς της αρχαιότητας που έχουμε ακόμη στα χέρια μας, και οι όποιοι άλλωστε είναι και αυτοί που μας κάνουν να νοσταλγοῦμε και τους θησαυρούς που έχουμε χάσει.

Ἡ ἐκστρατεία διάσωσης τῆς ἀρχαίας γραμματείας

Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα. Ἄν ἔχουμε σήμερα στὰ χέρια μας ἓνα σημαντικὸ μέρος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἂν ἔχουμε τὴν εὐκαιρία καὶ τὸ προνόμιο νὰ διδασκόμαστε καὶ νὰ μελετᾶμε στὰ σχολεῖα καὶ στὰ Πανεπιστήμια τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων, αὐτὸ τὸ οφείλουμε στὸ Βυζάντιο. Διότι, σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη οὔτε ἡ τέχνη τῆς τυπογραφίας οὔτε τεχνικὲς συντήρησης τῶν χειρογράφων, ἡ ἐπιβίωση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας στηριζόταν ἀποκλειστικὰ σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ἐπίπονη καὶ ἀπαιτητικὴ ἐργασία ἀντιγραφῆς χειρογράφων, ἡ ὁποία ἐπὶ αἰῶνες ὀλόκληρους γινόταν συστηματικὰ στὰ μοναστήρια τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ ἀνώνυμους μοναχοὺς ἀντιγραφεῖς.

Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι κατένας ἀπολύτως, οὔτε λόγιος οὔτε ἐρευνητής, δὲν ἔχει προσφέρει στὴν ἑλληνικὴ παιδεία ὅσα προσέφεραν ἐπὶ αἰῶνες αὐτοὶ οἱ ἀνώνυμοι μοναχοί. Καὶ ἂν μὲν ζητούσαμε ἀπὸ ὅσους κόπτονται σήμερα γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας νὰ ἀντιγράψουν διὰ χειρὸς ἓνα καὶ μόνον ἀρχαῖο ἑλληνικὸ σύγγραμμα, αὐτοὶ θὰ ἔβρισκαν τὴ δουλειὰ ἰδιαίτερα ἐπίμοχθη· οἱ μοναχοὶ ἀντιγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀντίθετα, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ καταδικάζουν ὡς ἐχθροὺς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὄχι ἀπλῶς ἀντέγραφαν βιβλία ἐπὶ βιβλίων

μὲ ἀπίστευτη ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονή, ἀλλὰ μᾶς ἄφησαν καὶ χειρόγραφα ποὺ κάθε σελίδα τους εἶναι καὶ ἓνα ἔργο τέχνης.

Ἦδη ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς βυζαντινῆς περιόδου, στήθηκε μιὰ τινάνια ἐπιχείρηση γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας. Τὸ 357 μ.Χ., κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίου (317-361, αὐτ. 351-361), ἰδρύθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη βιβλιοθήκη καὶ ὁργανώθηκε μεγάλο ἀντιγραφικὸ ἐργαστήριο. Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ πρωτοβουλία τοῦ Κωνσταντίου ποὺ εἶδαμε παραπάνω νὰ ἐξαιρεται μὲ ἀνυπόκριτο ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τὸν φιλόσοφο Θεμίστιο. Σὲ αὐτὸ τὸ ἐργαστήριο, τὸ ὁποῖο, ὅπως γράφει ῥητῶς ὁ Θεμίστιος,⁹ ἐπιχορηγεῖτο ἀπὸ τὸ κράτος, ἐπαγγελματίες καλλιγράφοι ἀντιγραφεῖς ἐργάζονταν συστηματικὰ γιὰ τὴν ἀντιγραφὴ –καὶ συνεπῶς γιὰ τὴ διάσωση– τῶν παλαιῶν καὶ φθαρμένων χειρογράφων.

Ὁ Θεμίστιος, ἂν καὶ ἐθνικὸς τὸ φρόνημα, καὶ κατὰ συνέπειαν παρὰ τὶς διαφορετικὲς ἀπὸ τὸν χριστιανὸ Κωνσταντίου θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις, δὲν δίστασε οὔτε στιγμὴ νὰ χαιρετίσει αὐτὴ τὴν πρωτοβουλία ὡς μιὰ κίνηση ποὺ θὰ ἐπέτρεπε νὰ σωθοῦν ἔργα ποὺ διέτρεχαν θανάσιμο κίνδυνο («κινδυνεύοντα παντάπασις»),¹⁰ καὶ γρήγορα θὰ ἔκανε νὰ ἀναβιώσουν ἐνώπιον ὄλων ὁ πάνσοφος Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Θουκυδίδης (ὄλοι αὐτοὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Θεμίστιο ὀνομαστικά).¹¹ Καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι διδάσκονταν στὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς, μπορεῖ οὕτως ἢ ἄλλως νὰ

9 Θεμίστιου, ὁ.π., 60a1-2: «καὶ ἐπιδίδωσι τὴν χορηγίαν τῷ ἐπιτηδεύματι».

10 Θεμίστιου, ὁ.π., 59d6-7.

11 Θεμίστιου, ὁ.π., 60a6-b1: «Καὶ ὀλίγη ὕστερον ἡμῖν ἀναβιώσεται μὲν δημοσίᾳ ὁ πάνσοφος Πλάτων, ἀναβιώσεται δὲ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὁ ῥήτωρ ὁ Παιανιεύς, καὶ ὁ τοῦ Θεοδώρου καὶ ὁ τοῦ Ὀδώρου».

μην κινδύνευαν, αλλά ο Θεμιστιος, όπως άλλωστε είδαμε, σπεύδει να τονίσει ότι η πρωτοβουλία του Κωνσταντίου θα επιτρέψει τη διάσωση «*ἀναρίθμητου στίφους ἀρχαίας σοφίας*», που αντιμετώπιζε ήδη το φάσμα της απώλειας.¹²

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν τύφλωσαν τον έθνικό Θεμιστιο και δεν τον εμπόδισαν να εκδηλώσει την ανεπιφύλακτη και απεριόριστη επιδοκιμασία του για την πρωτοβουλία του Κωνσταντίου, η οποία άνοιγε τον δρόμο για τη διάσωση της αρχαίας κληρονομιάς. Όπως επισημαίνει και η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, ειδικά στον Κωνσταντίο η ανθρωπότητα οφείλει πολλές χάριτες, διότι από αυτόν προήλθε η πρώτη επίσημη προσπάθεια για διάσωση της πνευματικής κληρονομιάς του αρχαίου ελληνικού κόσμου, από τότε που ο Χριστιανισμός έπικράτησε στη δημόσια ζωή.¹³

Η κίνηση του Κωνσταντίου δεν έμεινε χωρίς συνέχεια. Μερικά χρόνια αργότερα,

στις 8 Μαΐου 372, ο αυτοκράτορας Ουάλης (328-378, αὐτ. 364-378) με διάταγμά του¹⁴ διέταξε τον εμπλουτισμό της βασιλικής βιβλιοθήκης και την πρόσληψη νέων πεπειραμένων καλλιγράφων αντιγραφών, με στόχο την έντατικοποίηση της προσπάθειας αντιγραφής και διάσωσης της αρχαίας γραμματείας. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η πρωτοβουλία του Κωνσταντίου εγκαινίασε μια συστηματική προσπάθεια για τη διάσωση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.

Μέχρι στιγμής έχουμε εστιάσει την προσοχή μας στις προσπάθειες που κα-

14 *Codex Theodosianus*, eds Theodor Mommsen και Paulus M. Meyer, Weidmann, Berlin 1905, vol. I.2, σελ. 787, XIV, 9, 2.1-5 (372 Mai. 8): "IDEM [sc. IMPP. VAL(ENTINI)ANUS, VALENS ET GR(ATI)ANUS] AAA. CLEARCHO P(RAEFECTO) U(RBI). Antiquarios ad bibliothecae codices componendos vel pro vetustate reparandos quattuor Graecos et tres Latinos scribendipertitos legi iudemus. Quibus de caducis popularibus, et ipsi enim videntur e populo, conpetentes inpertiantur annonae: ad eiusdem bibliothecae custodiam conditionalibus et requirendis et protinus adponendis. DAT. VIII ID. MAI. MOD(ESTO) ET ARINT(HAEO) CONSS.".

12 Θεμιστίου, ὁ.π., 60b1 κ.έ.

13 Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Αθήνα 1975, σελ. 123.

ταβλήθηκαν για τη διάσωση της αρχαίας γραμματείας στην πρωτεύουσα της έλληνοχριστιανικής αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι την εποχή του μεγάλου διαλόγου ανάμεσα στον έλληνισμό και τον χριστιανισμό τα μεγάλα κέντρα του έλληνοχριστιανικού πολιτισμού δεν πρέπει να αναζητηθούν στην Κωνσταντινούπολη, αλλά πολύ μακρύτερα, στις νοτιοανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, και πρὸ πάντων στην Ἀλεξάνδρεια και την Ἀντιόχεια. Οἱ περιοχές αυτές δεν ἔπαυσαν νὰ ἀποτελοῦν τὰ σημαντικότερα κέντρα τοῦ έλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, παρὰ μόνον τὸν τραγικὸ ἐκεῖνο ἑβδομο αἰῶνα, ὅταν πρῶτα ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη τὸ 638 καὶ κατόπιν ἡ Αἴγυπτος τὸ 642 ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Ἀράβων. Ἀναφερόμενος σὲ αὐτὴ τὴν κατάκτηση, ὁ Wilamowitz κάνει λόγο γιὰ «κατάρρευση» καὶ παρ' ὀλίγον τέλος τῆς φιλολογίας,¹⁵ πρᾶγμα ποὺ γίνεται ἀπολύτως κατανοητό, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι μὲ αὐτὴ τὴν κατάκτηση βρέθηκαν αἰφνίς ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς αυτοκρατορίας τὰ κατὰ παράδοσιν σημαντικότερα κέντρα τοῦ έλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα

προφανῶς σήκωναν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς προσπάθειας γιὰ τὴ διάσωση τῆς αρχαίας γραμματείας. Ὅπως γράφει ὁ Nigel Wilson, μόνον τότε, ὅταν οἱ νοτιοανατολικές επαρχίες τῆς αυτοκρατορίας εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν Ἀράβων, ἄρχισε ἡ Κωνσταντινούπολη νὰ κατέχει μὴ ἀδιαφιλονίκητη θέση ὡς τὸ κέντρο μάθησης καὶ παιδείας.¹⁶

Ἔτσι, εἶναι φανερό ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη σὲ καμμία περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελέσει τὸ μόνον κέντρο στὸ ὁποῖο προωθήθηκε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ διάσωση τῆς αρχαίας έλληνικῆς γραμματείας. Ὁ André Guillou ἐπισημαίνει χωρὶς δόση ὑπερβολῆς ὅτι ὅλες οἱ πόλεις τῆς αυτοκρατορίας γνώρισαν κέντρα ἀντιγραφῆς έλληνικῶν κεμένων, καὶ μάλιστα δίδει ἕναν κατάλογο ἀπὸ πόλεις στὶς ὁποῖες ἔχουμε ἀσφαλεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπαρξη τέτοιων ἀντιγραφικῶν κέντρων.¹⁷ ὁ κατάλογος ἐντυπωσιάζει, καθὼς ἀποκαλύπτει ὅτι ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη σὲ ὅλη τὴν αυτοκρατορία εἶχε στηθεῖ ἕνα τεράστιο ἐργαστήρι γιὰ τὴ διάσωση τῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητας.

Αὐτὸ ποὺ εἶναι ἴσως ἀκόμη πιὸ

15 Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, *Geschichte der Philologie*, Teubner, Stuttgart – Leipzig 1998 (ed. pr. 1921), σελ. 3 (= *History of classical scholarship*, transl. by Alan Harris, edited with introduction and notes by Hugh Lloyd-Jones, Duckworth, London 1982, σελ. 6).

16 Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, σελ. 49 (= Nigel G. Wilson, *Οἱ λόγοι στὸ Βυζάντιο*, σελ. 74).

17 André Guillou, *Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς*, μετάφρ. Paolo Odorico καὶ Σμαράγδας Τσοχανταρίδου, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Αθήνα 1996, σελ. 380.

έκπληκτικό εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ Βυζάντιο φαίνεται νὰ εἶχε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ *πλήρη συνείδηση* τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς ποὺ εἶχε ἀναλάβει γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας γραμματείας. Χάρη σὲ αὐτὴ τὴ συνείδηση τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς, κατέστη δυνατόν νὰ ξεπεραστοῦν πολλὰ ἐμπόδια ποὺ ὑπέσκαπταν τὴν προσπάθεια γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας γραμματείας.

Τὰ ἐμπόδια δὲν περιορίζονταν βεβαίως στὴν ἀμείλικτη φθορὰ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου. Ἐνα σημαντικώτατο ἐμπόδιο ἦταν καὶ τὸ ἔξῃ: Πολλὰ συγγράμματα περιεῖχαν –ἢ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι περιεῖχαν– ἀντιχριστιανικὲς θέσεις ἢ αἰρετικὲς διδασκαλίες, συνεπεία τῶν ὁποίων θὰ μποροῦσαν κάλλιστα νὰ χαρακτηρισθοῦν «ἐπικίνδυνα» καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὸν πικρὸ δρόμο τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀπώλειας. Καὶ ὁμως, τὸ Βυζάντιο εἶχε τέτοια συνείδηση τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς ποὺ εἶχε ἀναλάβει γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας γραμματείας, ὥστε βρῆκε τὸν τρόπο νὰ ξεπεράσει ἀκόμη καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο: Οἱ μεγάλες βιβλιοθήκες στὸ Βυζάντιο διατηροῦσαν ἕνα εἰδικὸ κιβώτιο, στὸ ὁποῖο φυλάσσονταν κλειδωμένα τὰ «ὑποπτα» συγγράμματα, ὥστε νὰ ξεφεύγουν τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου καὶ νὰ παραδίδονται στίς ἐπόμενες γενιές, χωρὶς ὁμως τὸ εὐρὸ κοινὸ νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει πρόσβαση σὲ αὐτὰ καὶ νὰ ζημιώνεται ἀπὸ τίς «ἐπικίνδυνες» θέσεις τους. Ὁ Γερμανός, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στίς ἀρχές τοῦ ὄγδου αἰῶνα († 733), μνημονεύει ρητῶς ἕνα τέτοιο κιβώτιο ποὺ ὑπῆρχε στὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη.¹⁸

Ἀφορμώμενος ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρακτικὴ διατήρησης εἰδικοῦ κιβωτίου γιὰ τὰ «ὑποπτα» συγγράμματα, ὁ Nigel Wilson βρῖσκει τὴν εὐκαιρία νὰ τονίσει ὅτι «μὴ συνεπῆς πολιτικὴ καταστροφῆς κάθε κειμένου ποὺ δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν ἀξίωση τῆς καθαρῆς ὀρθοδοξίας δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ στὸ Βυζάντιο».¹⁹ Νομίζουμε ὅτι μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε ἕνα βῆμα πέρα ἀπὸ τὸν Wilson, καὶ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι στὸ Βυζάντιο μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ μὴ συνεπῆς πολιτικὴ γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας γραμματείας. Ἀκόμη καὶ ὅταν κάποια βιβλία κρίνονταν ἐπικίνδυνα, οἱ ταγμένοι θεματοφύλακες τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς στὸ Βυζάντιο ἦταν πρόθυμοι νὰ καταφύγουν σὲ κάθε ἄλλη πρακτικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ καταστρέψουν –ἢ ἔστω νὰ ἀφήσουν νὰ καταστραφοῦν ἀπὸ τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου– τὰ «ἐπικίνδυνα» βιβλία. Ἡ διατήρηση καὶ μόνον ἐνὸς τέτοιου κιβωτίου, τὸ ὁποῖο προοριζόταν νὰ εἶναι κιβωτὸς σωτηρίας γιὰ πλῆθος συγγραμμάτων ποὺ διαφορετικὰ θὰ χάνονταν ὀριστικά, εἶναι μὴ πραγματικὰ ἐκπληκτικὴ πρακτικὴ, ἀπὸ ὅποια πλευρὰ καὶ ἂν τὴ δεῖ κανεὶς, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ Βυζάντιο εἶχε πλήρη συνείδηση τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς ποὺ εἶχε ἀναλάβει γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας κληρονομιάς καὶ τὴν παράδοσή της στίς ἐπόμενες γενεές.

(συνεχίζεται)

ΔΡ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

λεχθείσας δόξας, καὶ οἱ τὴν βιβλιοθήκην ἡμῖν κατασκευάσαντες, οὐδαμῶς τοῖς ὀρθοδόξων πονήμασι τὰ βιβλία αὐτοῦ συναπέθεντο, ἀλλὰ χωρὶς μετὰ τὸ πλήρωμα τούτων, εἰς τὴν ἀπαρχὴν τῶν αἰρετικῶν βιβλίων ἐν τῷ ἰδίῳ κιβωτίῳ ἐγκατέθεντο».

18 Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, *Πρὸς Ἄνθιμον διάκονον, Λόγος διηγηματικὸς περὶ τε τῶν ἁγίων Συνόδων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀνεκὰθεν τῷ ἀποστολικῷ κηρύγματι ἀναφεισῶν αἰρέσεων*, 18', ed. J.- P. Migne, PG 98, 53.1-5: «*Διὰ ταύτας γὰρ αὐτοῦ [ἐνν. τοῦ Εὐσεβίου Παμφίλου] τὰς*

19 Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, σελ. 15 (= Nigel G. Wilson, *Οἱ λόγιοι στὸ Βυζάντιο*, σελ. 32).

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Τὸ μόνο πλάσμα στὸν κόσμον ποὺ ἔχει προικισθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ μετὰ τὸ χάρισμα τῆς ὁμιλίας, δηλαδὴ τοῦ ἔναρθρου λόγου, εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἱκανότητα νὰ ὁμιλεῖ τοῦ δόθηκε παράλληλα μετὰ τὴν ἱκανότητα νὰ σκέπτεται, νὰ στοχάζεται. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο λογικόν, δηλαδὴ τὸ μόνο σκεπτόμενον, πλάσμα στὸν κόσμον. Ἡ σκέψη καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀλληλένδετα, τὸ πρῶτον ἐκφράζεται μέσῳ τοῦ δευτέρου. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, ὁ λεπτός καὶ ὑψηλὸς στοχασμὸς τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου εἶχε ἀνάγκη γλωσσικοῦ ὄργανου καλλιεργημένου, γιὰ νὰ ἐκφρασθεῖ. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ στοχασμοῦ, δηλαδὴ τῶν διανοητικῶν δυνάμεων του, μετὰ τὸν παράλληλον ἐμπλουτισμὸ τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου, παράλληλα μετὰ ὅσα προσφέρει ἡ πολιτισμικὴ πρόοδος, κανονικὰ συμβαδίζει ἀπαραιτήτως καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γλώσσας.

Μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ γλώσσα ἀπέβη καὶ στοιχεῖο ἐθνικῆς ταυτότητας. Λαοὶ μετὰ μακροαῖωνα, ἀδιάσπαστη πνευματικὴ παράδοση εἶναι ἐπόμενο νὰ διαθέτουν γλώσσα πλούσια, καταξιωμένη ἀπὸ σειρὰ λαμπρῶν συγγραφέων, ποὺ ξεχώρισαν σὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ λόγου, γλώσσα κατάλληλη, γιὰ νὰ ἐκφράσει μετὰ λεπτότατες ἀποχρώσεις ὄχι μόνον πολυπλοκές συλλήψεις τοῦ νοῦ καὶ ποικίλους παλμούς τῆς καρδιάς, ἀλλὰ καὶ γλώσσα

ἐξελίξιμν, γόνιμν, ἱκανὴ νὰ δημιουργήσῃ νέους ὄρους, νέες ἔννοιες, κατὰ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐπομένως, ἡ γλώσσα εἶναι ἐργαλεῖο

---

*Ἡ σκέψη καὶ ὁ λόγος εἶναι
ἀλληλένδετα, τὸ πρῶτον
ἐκφράζεται μέσῳ τοῦ
δευτέρου.*

ἀναντικατάστατο, ἀπαραίτητο στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα, μέσον ἐλεύθερης ἐκφράσεως καὶ ἐπικοινωνίας τόσο μετὰ τὴν προφορικὴν, ὅσο καὶ μετὰ τὴν γραπτὴν μορφήν. Ἡ δύναμὶς τῆς εἶναι ἐκπληκτικὴ. Μὲ τὴν γλώσσα προσευχόμεσθε καὶ καταριόμεσθε, περιπατοῦμε, ἀπειλοῦμε, παρηγοροῦμε, συμβουλευόμεσθε, παροτρύνουμε ἢ ἀποτρέπουμε, γράφουμε ποίησιν καὶ πεζογραφία, κυρίως ἐπικοινωνοῦμε. Ἐνὸς μιλοῦμε, εἴμεθα ζωντανοί. Τὸ θεῖον δῶρον τοῦ λόγου, διαμορφωμένο σὲ γλώσσα, μᾶς ἔχει δοθεῖ, γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦμε μετὰ ἀπόλυτη ἐλευθερία. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου εἶναι βασικόν, οὐσιώδες ἀνθρώπινο δικαίωμα.

Ὅμως τὸ δικαίωμα τοῦ λόγου χρησιμοποιήθηκε καὶ χρησιμοποιεῖται πονηρὰ, κυρίως ὅταν πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσῃ σκοποὺς ὀλοκληρωτικούς. Ἄς μὴν ἀνατρέξουμε στοὺς σοφιστές. Στὸν αἰῶνα μας

ό ολοκληρωτισμός οίουδήποτε χρώματος έχει μοναδικό του στόχο την ύποταξη του ανθρώπου, στόχο καθόλου εύκολο, αφ' ενός επειδή ο άνθρωπος στοχάζεται, και αφ' ετέρου επειδή διαθέτει γλώσσα και όπωσδήποτε έχει την τάση να εκφράζεται κάτω από όποιεσδήποτε συνθήκες.

Υπό συνθήκες ολοκληρωτισμού, ή εξουσία περιέρχεται κατά κανόνα στους ολίγους, οι όποιοι επιβάλλονται στους πολλούς. Για να κρατηθούν οι πολλοί στην κατάσταση της ύποταξης, έπιστρατεύεται συνήθως ή βία με όλες τις άπεχθεις μορφές της, που άποβλέπει στην έξουθένωση των σωματικών δυνάμεων και στην κάμψη της ψυχικής αντίστασως του άτόμου.

Άλλά μέσον έξυπηρετικό και άποτελεσματικό είναι επίσης ή γλώσσα. Έκείνοι που βρίσκονται στην έξουσία φροντίζουν να δημιουργούν την κατάλληλη γλωσσική άτμόσφαιρα, που θα περιβάλλει το καθεστώς τους. Έπιστρατεύουν τους ειδικούς που θα πλάσουν ένα είδος γλωσσικής

άν αυτό φαίνεται παράδοξο. Γι' αυτό ό ολοκληρωτισμός χρειάζεται τη γλώσσα. Άυτή είναι το εργαλείο με το όποιο θα έξαπολυθεί ή προπαγάνδα, ή δέ καλά μελετημένη προπαγάνδα φέρνει άποτελέσματα στους άμυήτους, είναι το όργανο του κυβερνών. Με το εργαλείο αυτό θα άνατραπούν οι καθιερωμένες άξιες, θα προβληθούν νέες, άμφίβολης ποιότητας, θα διαστρεβλωθεί ή Άλήθεια, για να έξυπηρετηθεί το Ψέμμα. Παράδειγμα οι Ναζί, οι όποιοι μιλούσαν για «μετεγκατάσταση» των Έβραίων σε «στρατόπεδα εργασίας», ενώ έγνώριζαν πολύ καλά ότι τους έστελλαν σε στρατόπεδα έξοντώσως. Στην πύλη του Άουσβιτς υπήρχε ή πασίγνωστη έπιγραφή »Arbeit macht frei« (Η εργασία έλευθερώνει). Φορτίει κανείς μπροστά σε τόσο κυνισμό, έφάμιλλο της άπάτης την όποια περιέχει το σύνθημα. Η άπάτη είναι ένσυνείδητη. Οι δημιουργοί της είχαν πλήρη έπίγνωση του ψεύδους που προέβαλλαν, όπως είχαν πλήρη έπίγνωση, όταν έπεξεργάσθηκαν, π.χ., τη

Ό ολοκληρωτισμός χρειάζεται τη γλώσσα. Άυτή είναι το εργαλείο με το όποιο θα έξαπολυθεί ή προπαγάνδα, ή δέ καλά μελετημένη προπαγάνδα φέρνει άποτελέσματα στους άμυήτους, είναι το όργανο του κυβερνών. Με το εργαλείο αυτό θα άνατραπούν οι καθιερωμένες άξιες, θα προβληθούν νέες, άμφίβολης ποιότητας, θα διαστρεβλωθεί ή Άλήθεια, για να έξυπηρετηθεί το Ψέμμα.

όμίχλης, μέσα στην όποια θα άποπροσανατολισθούν οι πολλοί. Άν ένα ολοκληρωτικό καθεστώς θέλει να κρατηθεί στην έξουσία, είναι ύποχρεωμένο εκ των πραγμάτων όχι μόνο να έξαναγκάσει, αλλά και να πείσει αφ' ενός για την ιδεολογία του, και αφ' ετέρου να επιβάλλει τη σιωπή, όχι μόνο σε εκείνους που καταδυναστεύει, αλλά και στους δικούς του, όσο και

θεωρία για την άνωτερότητα της Άρίας φυλής μέσα στα γραφεία του Υπουργείου Προπαγάνδας.

Και ως μη νομισθεί ότι όλα αυτά άνίκουν στον Ναζισμό και ότι, έφ' όσον ό Ναζισμός άνίκη στο παρελθόν, δέν έχουμε λόγους να προβληματιζόμαστε. Και στις μέρες μας ό ολοκληρωτισμός άφιερώνει μεγάλο μέρος της δραστηριό-

τηπίας του στην έμπορεία τών λέξεων. Οί μορφωμένοι του, ταγμένοι αποκλειστικά σέ αυτόν τόν τομέα, έχουν έφεύρει καταπληκτικούς τρόπους, και όχι μόνο για να νοθεύουν τις έννοιες. Έπιχειρούν ακόμη να παίρνουν τὸ φωνητικό ἀποτύπωμα τοῦ πολίτη, ὅπως οί αστυνομικοί παίρνουν τὰ δακτυλικά του ἀποτυπώματα. Έξ ἄλλου, δουλειά τους εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἐντελῶς νέας γλώσσας, ἐνός “New-speak” (= Νέα Όμιλία), ὅπως μᾶς λέει στὸ πασίγνωστο βιβλίο του 1984 ὁ Orwell.

Ἐς δοῦμε πῶς βλέπει ὁ συγγραφέας στὸ συγκεκριμένο βιβλίο τοὺς σκοποὺς τῆς Νέας Όμιλίας: *«Ὁ σκοπὸς τῆς Νέας Όμιλίας ἦταν, ὄχι μόνο νὰ δώσει ἕναν τρόπο ἔκφρασης τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῶν διανοητικῶν συνηθειῶν τοῦ Ἀγγλικοῦ Σοσιαλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ καταργήσει κάθε ἄλλο τρόπο σκέψης. Ἡ πρόθεση ποὺ ὑπῆρχε ἦταν, ὅταν ἡ Νέα Όμιλία υἱοθετηθεῖ μιὰ γιὰ πάντα καὶ ἡ Παλαιὰ Όμιλία ξεχαστεῖ, μιὰ σκέψη αἰρετική – δηλαδὴ μιὰ σκέψη ποὺ βρίσκεται σὲ διάσταση μὲ τις ἀρχές τοῦ Ἀγγλικοῦ Σοσιαλισμοῦ– νὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνει, τοῦλάχιστον ἕως τὸν βαθμὸ ὅπου ἡ σκέψη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τις λέξεις. Ἡ Νέα Όμιλία εἶχε ὡς σκοπὸ ὄχι νὰ ἐξαπλώσει, ἀλλὰ νὰ περιορίσει τὸν ὀρίζοντα τῆς σκέψης, καὶ αὐτὸς ὁ σκοπὸς ἐξυπηρετήθηκε ἄμεσα, μειώνοντας στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐκλογὴ τῶν λέξεων».* Ὁ Orwell προσθέτει ὅτι *«τὸ λεξιλόγιο τῆς Νέας Όμιλίας ἦταν ἔτσι φτιαγμένο, ὥστε νὰ δίνει μιὰ ἀκριβῆ καὶ συχνὰ μὲ πολλές ἀποχρώσεις ἔκφραση σὲ κάθε έννοια ποὺ ἕνα μέλος τοῦ Κόμματος θὰ ἤθελε νὰ ἐκφράσει μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο, ἀποκλείοντας συγχρόνως ὅλες τις ἄλλες έννοιες, καὶ ἀκόμη καὶ τὴ δυνατότητα νὰ τις πλησιάσει κανεὶς μὲ ἕμμεσες μεθόδους».*

Φυσικά ὁ συγγραφέας λέει ὅτι ἐφευρέθηκαν νέες λέξεις καὶ ἐξαλείφθηκαν ἄλλες, κυρίως ἀνεπιθύμητες, ἢ ἀπογυμνώθηκαν ἀπὸ κάποια ὀρισμένη σημασία

ποὺ εἶχαν ἄλλοτε. Ὡς παράδειγμα προβάλλει τὴν τόσο εὐαίσθητη λέξη «ἐλεύθερος». Στὴ Νέα Όμιλία μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ μόνο σὲ ἐκφράσεις ὅπως «ὁ δρόμος εἶναι ἐλεύθερος» ἢ «θὰ εἶμαι ἐλεύθερος ἀπὸ τις τρεῖς ἕως τις πέντε», ποτὲ ὅμως σὲ ἐκφράσεις ὅπως «εἶμαι ἐλεύθερος ἄνθρωπος» ἢ «εἶμαι πνευματικὰ ἐλεύθερος». Ἡ σκόπιμη ὑποβάθμιση τῆς λέξεως εἶναι φανερή. Ἡ πρωταρχική της σημασία εἶχε ἀποκλεισθεῖ καὶ εἶχε ἀποδυναμωθεῖ τόσο, ὥστε νὰ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ ἀνώδυνο ἐπίθετο «δι-αθέσιμος».

Αὐτὰ ἐγράφοντο τὸ 1948, ὅμως δὲν εἶναι ἀποκρήματα τῆς φαντασίας τοῦ Orwell. Οἱ μηχανισμοὶ γιὰ τὴ δημιουργία γλώσσας ποὺ νὰ ταιριάζει στοὺς σκοποὺς τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ εἶχαν τεθεῖ σὲ κίνηση πολὺ ἐνωρίτερα, καὶ ὁ Orwell τοὺς ἐγνώριζε πολὺ καλά. Σὲ πρῶτο στάδιο γίνεται ἡ ἀπόσπαση τῶν λέξεων ἀπὸ τὰ πράγματα· ἡ αὐθαίρετη αὐτονόμηση τῶν λέξεων ἀπὸ τὰ πράγματα στὸ πλαίσιο μιᾶς ρητορικῆς ποὺ εἶναι αὐτοσκοπός, ποὺ πολλαπλασιάζει τὰ συνήματα, ὅπως πολλαπλασιάζονται τρελὰ τὰ καρκινογόνα κύτταρα. Ὁ Χίτλερ ὑποστήριξε ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις γίνονται μὲ τις ὀμιλούμενες λέξεις, καὶ ὁ Χίτλερ ὑπῆρξε πρώτης τάξεως δημαγωγός. Ὁ Λένιν συνιστοῦσε τὴν κυριαρχία τῆς γλώσσας, δηλαδὴ τὴ δημιουργία μιᾶς γλώσσας στὴν ὁποία θὰ ὑπάρχουν οἱ λέξεις-κλειδιά ποὺ θὰ ἔχουν τὴ σημασία ποὺ τὸ Κόμμα θὰ θεωροῦσε προσφορώτερη. Ἔτσι ἔχουμε τις λέξεις «Δημοκρατία», «Ἐλευθερία», «ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ», «σαμποτέρ», «ἐργοτάξιο».

Ἐς πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴ λέξη «ἐργοτάξιο». Τί εἶναι «ἐργοτάξιο»; Γιὰ κάθε ἄνθρωπο ποὺ σκέπτεται ἐλεύθερα καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ ἕναν ὀρισμὸ ἀνταποκρινόμενο στὴν πραγματικότητα, τὸ ἐργοτάξιο εἶναι ἕνα πρόχειρο ἐργαστήριο σὲ χῶρο ἀνοικτὸ ἢ περιφραγμένο, ὅπου

ἐργάτες και τεχνίτες ἐκτελοῦν τὶς προεργασίες γιὰ τὴν ἐκτέλεση κάποιου τεχνικοῦ ἔργου. Ὅμως τί ἐννοοῦσαν ὡς «ἐργοτάξιο» τὰ ὄργανα τοῦ Κόμματος στὴ Ρωσία; Μᾶς τὸ λέει καθαρὰ ὁ ἐργάτης Martchenko στὸ βιβλίο του *Mon temoignage (Ἡ μαρτυρία μου)*, ποῦ ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1970. Ἀφηγεῖται, λοιπόν, ὁ Martchenko ὅτι κάποιος ἀναπληρωτὴς Ἐπίτροπος τῆς Τουρκμενίας, ξέροντας ὅτι τὸν ἐξαποστέλλει γιὰ ἕξι χρόνια σὲ στρατόπεδο ἐργασίας, τοῦ εἶπε:

– Θὰ ξεκινήσεις γιὰ ἓνα ἐργοτάξιο κομμουνιστικῆς νεολαίας. Θὰ εἶσαι ἓνας νεαρὸς κομμουνιστής.

Ὅταν ὁμως ὁ Martchenko ἀντικρῶζει τὴν πραγματικότητα, ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὸν ἔχουν ἐξαπατήσει. Πρόκειται γιὰ στρατόπεδο. Παντοῦ συρματοπλέγματα, πύργοι, σκοπιές, κρατούμενοι μὲ ριγωτὲς φόρμες. Αὐτὸ ἦταν τὸ «ἐργοτάξιο».

Τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὴν Ἀλήθεια και τὴ σκόπιμη διαστρέβλωσή της μὲ ὄργανο τὴ γλῶσσα ἀνακαλύπτουμε σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Σολζενίτσιν στὸ βιβλίο του *Περίπτερο καρκινοπαθῶν*. Ὁ Diomka, ἓνας νεαρὸς ποῦ νοσηλεύεται στὴν πτέρυγα καρκινοπαθῶν μαζὶ μὲ τὸν Κοστογκλότωφ, τὸν ἦρωα τοῦ βιβλίου, ἐρωτᾷ:

– Τί εἶναι ἡ ἐξυπνάδα;

Ὁ Κοστογκλότωφ, χρόνια ἐκτοπισμένος σὲ μιὰ μακρινὴ περιοχὴ, ὅπου ἀπέκτησε τρομακτικὲς ἐμπειρίες, και δὲν ἔχει καμμία ψευδαίσθηση σχετικὰ μὲ τὸ σύστημα, ἀποκρίνεται:

– Νὰ πιστεῦεις αὐτὸ ποῦ βλέπουν τὰ μάτια σου, μὴ πιστεῦεις αὐτὸ ποῦ ἀκοῦνε τὰ αὐτιά σου.

Μὲ δυὸ λόγια, ὁ ἐκτοπισμένος ἔχει συλλάβει τὴ διάστασι ἀνάμεσα στὴ γλῶσσα τοῦ Κόμματος και στὴν πραγματικότητά του.

Ὅμως στὸ ἔργο ὑπάρχει και ἡ νεαρὴ δημοσιογράφος ποῦ λαχταρᾷ νὰ κάνει καριέρα, και φυσικὰ ἀποδέχεται κάθε ἐπίσημη θέσι γιὰ ὀτιδήποτε. Σερβίρει, λοιπόν, στὸν Κοστογκλότωφ τὸ παρακάτω μάθημα:

– Τίποτα πιὸ εὐκόλο ἀπὸ τὸ νὰ πάρεις ἓνα καταθλιπτικὸ γεγονός ὅπως εἶναι και νὰ τὸ περιγράψεις. Νὰ περιγράψεις αὐτὸ ποῦ ὑπάρχει εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο ἀπὸ τὸ νὰ περιγράψεις αὐτὸ ποῦ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ποῦ ξέρεις ὅτι θὰ ὑπάρξει. Αὐτὸ ποῦ βλέπουμε σήμερα μὲ γυμνὸ ὀφθαλμὸ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ εἶναι, ποῦ θὰ εἶναι αὔριο. Ἀκριβῶς, λοιπόν, τὸ αὔριο, τὰ ὑπέροχά μας αὔριο πρέπει νὰ περιγράφουμε.

Ἡ νεαρὴ δὲ φιλοσοφεῖ. Ἀπλῶς, ἔχει δεχθεῖ τὴν πραγματικότητα τῶν στρατοπέδων, τῆς τρομοκρατίας, τῶν στερήσεων κλπ., και θωρακίζεται πίσω ἀπὸ μιὰ ἀφόρητη κενολογία, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ἐπίσημο ἔνδυμά της. Ἐδῶ ἡ δημοσιογράφος, ὀλοτελα ὑποταγμένη, πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ἐνδιαφέρεται ὄχι γιὰ τὴν Ἀλήθεια, δηλαδὴ γιὰ τὴ ρωσικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀλήθεια ποῦ πλασάρει τὸ Κόμμα.

Σχετικὰ μὲ αὐτὸ, ἄς προσέξουμε ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τοῦ Berger, *Le naufrage d'une generation (Τὸ ναυάγιο μιᾶς γενιᾶς)*, τὸ ὁποῖο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικό. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὁ Berger

ὄτι στις ρωσικές φυλακές και στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως οἱ κρατούμενοι, συχνὰ μορφωμένοι ἄνθρωποι, ἔκαναν ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὴ διάκριση μεταξὺ τῆς λέξεως “pravda” (= ἀλήθεια) καὶ τῆς λέξεως “istina”, ποὺ σημαίνει ἐπίσης ἀλήθεια. Ὁ Berger δὲν μπορούσε νὰ συλλάβει τὴ λεπτὴ ἀπόχρωση τῶν δύο λέξεων. Τοῦ τὴν ἐξήγησε ὁμως ἓνας φιλόλογος:

– *Τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἀλήθειας – “truth” στὴν ἀγγλική– εἶναι “istina”, ὄρος ποὺ καλύπτει συγχρόνως τὴν ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἀλήθειας καὶ τὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα στὴν ὁποίαν ἐφαρμόζεται. Ἀντιθέτως, ἡ “pravda” ἀντιπροσωπεύει μιὰ καθαρὰ ρωσικὴ ἀντίληψη, τὴν ἀντίληψη μιᾶς ἀλήθειας ἀνώτερης, ποὺ ὑψώνεται στὸ ἄξιωμα τῆς Ἰδέας.*

Φαινομενικὰ ἡ διαφορὰ εἶναι μικρή, ὅταν ὁμως ἡ γλῶσσα γίνεται ὄργανο τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, τέτοιες ἀποχρώσεις μποροῦν νὰ προσλάβουν τραγικὲς διαστάσεις. Ὅταν τὸ 1936 ὁ Berger ἀνακρινόταν ἀπὸ κάποιο μέλος τοῦ Κόμματος, ἐτόλμησε νὰ ρωτήσει:

– *Γιὰ σᾶς ἡ αὐθεντικότητα ἐνὸς γεγονότος δὲν ἔχει πράγματι καμμίαν ἀξίαν; Πιστεύετε ἀποκλειστικὰ σὲ αὐτὴν τὴν προκαθορισμένη ἀλήθεια, ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ Κόμματος;*

Ἡ ἀπάντηση τοῦ ἀνακριτῆ ἦταν ἡ ἀκόλουθη:

– *Ἡ “pravda” εἶναι αὐτὴ ποὺ διάβασα σήμερα στὸ φύλλο τῆς Pravda (ἐφημερίδας – ὄργανου τῆς κομματικῆς προπαγάνδας), καὶ ὅ,τι δὲν μπαίνει μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο δὲν εἶναι ἀντικειμενικὰ ἀληθινό. Ὅσο γιὰ τὶς εὐτελεῖς σας “istina”, αὐτὲς δὲν λογαριάζονται κἄν.*

Τὸ ὀλοκληρωτικὸ πνεῦμα εἶναι ἐκδηλο. Ἐνῶ στοὺς ἐλεύθερους ἀνθρώπους ἡ Ἀλήθεια εἶναι ἡ λυδία λίθος γιὰ ὅλες τὶς ἐπὶ μέρους ἀλήθειες, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐλευθερία ἔχει καταργηθεῖ ἐπιβάλλεται

μόνο ἡ προκατασκευασμένη ἀλήθεια τῶν ἰσχυρῶν, καὶ μάλιστα μετὰ γλωσσικὸ ἔνδυμα ποὺ προκαλεῖ ἀγανάκτηση ἢ ἀπδία – σχήματα, φόρμουλες, λέξεις-κλειδιά, αὐθαιρεσίες στὴ Σύνταξη καὶ στὴ Γραμματικὴ. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν λέξεων διασπῶνται, τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα, ὅσο πιὸ ἀνεπτυγμένο εἶναι, τόσο περισσότερο ὑποφέρει. Ἄς παρακολουθήσουμε τὴ Λυδία Τσουκόφσκαγια σὲ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς *La plongée*:

«Δὲν εἶναι λέξεις αὐτὲς, ἀλλὰ ἄδεια κοχύλια. Πιπίλες, σὰν αὐτὲς ποὺ δίνουν στὰ μωρά. Χωρὶς γάλα μέσα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μετὰ αὐτὲς τὶς λέξεις: δὲν ἔχουν περιεχόμενο. Δὲν ὑπάρχει τίποτα μέσα. Δὲν πρόκειται γιὰ προτάσεις, ἀλλὰ γιὰ συνδυασμοὺς σημείων. Δὲν πρόκειται γιὰ λέξεις, ἀλλὰ γιὰ ἔτοιμα κλισέ. Τὸ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀπὸ τὴ μονοτονία τους».

(συνεχίζεται)

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Γ. ΣΚΑΡΒΕΛΗ-ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Τὸ Πάσχα ἀναντίρρητα εἶναι ἡ πλέον δεσπόζουσα ἑορτὴ τῆς Χριστιανοσύνης. Εἶναι ἡ κατ' ἑξοχὴν «ἑορτὴ ἑορτῶν καὶ πανηγυρις πανηγύρεων». Εἶναι ἡ ἑορτὴ γιὰ τὸ μεγάλο γεγονός τῆς σταυρικῆς κενώσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνδόξου Ἀναστάσεως τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ, ὡς τὸ κατ' ἑξοχὴν, μοναδικὸ καὶ εἰδοποιὸν γεγονός κατὰ τὸ ὅποιο οἱ κατὰ τόπους καὶ χρόνους μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ ἐνώνουνται μὲ τὸν Κύριον καὶ Θεόν, γιὰ νὰ ὑμνήσουν καὶ νὰ δοξάσουν τὸν ἀληθινὸ Ἄμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἴροντα τὶς ἁμαρτίες ὅλου τοῦ κόσμου καὶ τοῦ καθενὸς χωριστά.

Ἡ ἑορτὴ τοῦ Πάσχα εἶναι ἡ κορύφωση τῆς ἐνιαύσιας λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι τὴν ἐβίωσε ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν, ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ καὶ ἔπειτα, σὲ ὅλη τὴ δισχιλιετῆ της πορεία, εἴτε ἐν μέσῳ πολέμων, διωγμῶν καὶ αἱρέσεων, εἴτε σὲ ἐποχὲς γαλήνης, δόξας καὶ λαμπρότητας, καθὼς καθημερινὰ καταγγέλλεται ὁ θάνατος καὶ ἡ Ἀνάσταση Αὐτοῦ μέσα στὸ μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Στὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν αὐτὴ ἦταν ὑπὸ διωγμὸν, ἡ ἡμερομηνία καὶ ἡ ἡμέρα εορτασμοῦ τοῦ κατ' ἑξοχὴν γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως ὑπῆρξαν σημεῖα ἀμφιλεγόμενα καὶ ἐνίοτε τριβῶν, μὲ συνέπεια οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ νὰ ταλανίζονται πολὺ, οἱ δὲ κατὰ τόπους ἡγούμενοι αὐτῶν (οἱ ἐπίσκοποι) νὰ εὗρεθοῦν (ὡς μὴ ὄφειλε) νὰ διαφωνοῦν μεταξύ τους γιὰ τὸ πότε ἀκριβῶς ἔπρεπε νὰ εορτάζεται τὸ Πάσχα, μὲ συνέπεια νὰ παρατηρεῖται διάσταση ἀπόψεων καὶ ἐκδηλώσεων.

Ἡ πρώτη διαφωνία ἦταν ὅτι οἱ μὲν Ἐκκλησίες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας καὶ Παλαιστίνης εορτάζαν τὸ Πάσχα μαζὶ μὲ τοὺς Ἑβραίους τῆ 14^η τοῦ ἑβραϊκοῦ μηνὸς Νισσαν¹ (ἀνεξάρτητα σὲ ποῖα ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος θὰ ἔπεφτε αὐτή), οἱ δὲ τῶν ἄλλων περιοχῶν (Αἰγύπτου, Ἑλλάδος, Θράκης, Ἰταλίας κτλ.) τὴν Κυριακὴ μετὰ τὴν 14^η τοῦ Νισσαν.

¹ Νισσαν: ὄνομα μηνὸς τοῦ ἑβραϊκοῦ ἡμερολογίου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ χρονικὴ περίοδο μεταξύ 15 Μαρτίου καὶ 15 Ἀπριλίου.

Προκειμένου να γίνει νοητή ή διάσταση αυτή των απόψεων για την ήμερομηνία του έορτασμού του Πάσχα, που οδήγησε σε διαφωνίες, είναι απαραίτητη μια ιστορική αναδρομή στην καθιέρωση των πασχαλίων έορτών.

Το Πάσχα αρχικά ήταν μια παμπάλαια έτήσια ποικενική οικογενειακή έορτή, ή όποία έορτάζετο από τις νομαδικές φυλές της Παλαιστίνης και της εύρύτερης περιοχής της Μέσης Ανατολής κατά τη νύκτα της πρώτης πανσελήνου μετά την έαρινή ίσημερία, πολύ πριν του Μωυσέως και της έξόδου των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο. Η ήμέρα της έορτής άρχισε από τη δύση του ήλιου της προηγουμένης, και ήταν ήμέρα σφαγής και θυσίας του

Στην Καινή Διαθήκη ή έορτή του Πάσχα αλλάζει νόημα. Το Πάσχα ό μονογενής Υιός του Θεού μετουσιώνεται σε Άρτον ζωής, ό όποιος «κλάται» και προσφέρεται ως θυσία ύπερ της του κόσμου ζωής, ώστε «ό τρώγων τούτον τον άρτον ζήσεται εις τον αιώνα». Τέλος, ό Χριστός αναδεικνύεται το Πάσχα ως ό νέος πασχάλιος άμνός, που προσφέρεται για τό «πέρασμα» από τον άμαρτωλό κόσμο στη βασιλεία του Πατρός.

Άλλά, ένω το βαθύτερο νόημα του χριστιανικού Πάσχα ως του πάθους και της ανάβασης από τον χώρο της δουλείας, από την άμαρτία και τον θάνατο στη βασιλεία του Θεού, ούδέποτε παρ' ούδενός άμφισβητήθηκε, έν τούτοις ό

Ένω το βαθύτερο νόημα του χριστιανικού Πάσχα ως του πάθους και της ανάβασης από τον χώρο της δουλείας, από την άμαρτία και τον θάνατο στη βασιλεία του Θεού, ούδέποτε παρ' ούδενός άμφισβητήθηκε, έν τούτοις ό χρόνος και ό τρόπος έορτασμού αυτού του γεγονότος, υπήρξε αίτια δημιουργίας έρίδων και διαφωνιών ανάμεσα στις κατά τόπους Έκκλησίες.

σφαγίου. Το ψημένο κρέας του άρνίου έπρεπε να καταναλωθεί από όλα τα μέλη της οικογένειας ή και περισσότερων οικογενειών το ίδιο βράδυ.

Το θρησκευτικό αυτό δείπνο συνδέθηκε άργότερα με τα γεγονότα της έξόδου και της άπελευθερώσεως των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο. Έτσι το Πάσχα για τους Έβραίους ταύτίσθηκε με την άπελευθέρωσή τους από τα δεινά της δουλείας και με την έθνική τους άποκατάσταση, και στα κατοπινά χρόνια έγένητο άνάμνηση εκείνου του γεγονότος. Ήταν, με άλλα λόγια, μια έτήσια έθνικοθρησκευτική έορτή των Έβραίων.

χρόνος και ό τρόπος έορτασμού αυτού του γεγονότος, ως ήδη έλέχθη, υπήρξε αίτια δημιουργίας έρίδων και διαφωνιών ανάμεσα στις κατά τόπους Έκκλησίες. Το θέμα παρέμεινε σε έκκρεμότητα και στη διάρκεια του τρίτου μ.Χ. αιώνας, χωρίς να έπιτευχθεί ταύτιση απόψεων των κατά τόπους Έκκλησιών.

Το θέμα του έορτασμού του Πάσχα άπασχόλησε τον Μέγα Κωνσταντίνο σχεδόν από την άνάρρησή του στον αυτοκρατορικό θρόνο, και μάλιστα άφ' ότου άναδείχθηκε μονοκράτορας. Έπειδή δε διεπίστωσε ότι ή διαμάχη περι τον χρόνο έορτασμού του Πάσχα μεταξύ των

ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, μαζί με τὸ ἀνακύψαν σοβαρότατο θέμα σὴν Αἴγυπτο ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, μεγάλως δυσχέραινε τὴν ὅλη προσπάθεια γιὰ τὴν εἰρήνευση στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς αὐτοκρατορίας, ἀνέλαβε πρὸς τοῦτο πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ὁμαλοποίηση τῆς καταστάσεως. Ἀρχικὰ ἔστειλε σὴν Αἴγυπτο καὶ στὶς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς τὸν ἐπίσκοπο Καρδούης τῆς Ἰσπανίας ὀνόματι Ὅσιον, προκειμένου νὰ ἐπιτύχει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν εἰρήνευση μεταξύ Ἀλεξάνδρου Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀρείου, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ πείσει τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς νὰ δεχθοῦν νὰ συνεορτάζουν τὸ Πάσχα σὲ κοινὴ ἡμερομνία καὶ ἡμέρα με τοὺς χριστιανούς τῶν ὑπολοίπων περιοχῶν. Δυστυχῶς ὅμως ὁ Ὅσιος δὲν ἐπέτυχε νὰ πείσει οὔτε τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸν Ἀρειο σὴν Ἀλεξάνδρεια (γιὰ τὸ θέμα τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ), ἀλλὰ οὔτε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς γιὰ τὸ θέμα τοῦ κοινοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα. Κατόπιν αὐτοῦ, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀποφάσισε νὰ συγκαλέσει «Οἰκουμενικὴ Σύνοδο» στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας στὴ Μικρὰ Ἀσία, προκειμένου νὰ ἐπιληφθεῖ τῶν ἐν λόγῳ θεμάτων.

Σύμφωνα λοιπὸν με τὸν πρωτοστατήσαντα στὴ Σύνοδο αὐτὴ Εὐσέβιο Παμφίλου, ἐπίσκοπο Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συνεκρότησε Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, μερμινώντας γιὰ τὴν ἀνετη καὶ ἔγκαιρη προσέλευση τῶν ἐπισκόπων ἢ τῶν ἐκπροσώπων αὐτῶν ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς Αὐτοκρατορίας. Κατ' αὐτὴν δέ, ὁ Κωνσταντῖνος ὄχι μόνον ἦταν ὁ ἴδιος παρὼν κατὰ τὶς συνεδριάσεις τῆς Συνόδου, ἀλλὰ καὶ ἐπικροῶτο τῶν πάντων καὶ ἐπενέβαινε, προκειμένου νὰ ἐπιτύχει νὰ καταστήσει τοὺς συνέδρους ὁμοδόξους καὶ ὁμογνώμονας, «ὡς ὁμόφωνον κρατήσαι τὴν πίστιν», ἀλλὰ καὶ γιὰ

τὸ θέμα τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, «τὸν αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ὁμολογηθῆναι καιρόν».

Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ Σύνοδο, πέραν ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Ἀρείου καὶ τὸν καταρτισμὸ τοῦ «Συμβόλου τῆς Πίστεως», «παυσαμένης τῆς ἐπὶ τῷ δόγματι συζητήσεως», ὅταν ἦλθε ἡ ὥρα γιὰ τὴν ἐξέταση τοῦ θέματος τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, διαπιστώθηκε ὅτι τὰ τρία τέταρτα τῶν χριστιανῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ἐόρταζαν τὸ Πάσχα σὲ διαφορετικὴ ἡμερομνία ἀπ' ὅ,τι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὅποτε οἱ τελευταῖοι ἐδέχθησαν τὶς ἀπόψεις τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ συνετάχθησαν με τοὺς λοιποὺς χριστιανούς. Ἔτσι ἐπὶ πλῆθους συμφωνία ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ὁμοφώνως ἀπεφασίσθη ὡς «ὄρος» ἀπαράβατος νὰ ἑορτάζεται ἀπὸ κοινῶ ἀπὸ ὅλους τοὺς χριστιανούς (Ανατολῆς, Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου) τὸ Πάσχα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν.

Φαίνεται ὅμως (ἂν καὶ δὲν διεσώθησαν τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου) ὅτι οἱ μετέχοντες αὐτῆς δὲν ἐπεδίωξαν νὰ ὀρισθεῖ συγκεκριμένη ἡμέρα καὶ μίνας γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τοῦ Πάσχα. Ἔθεσαν ὅμως ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, καὶ μάλιστα πρὸς διασφάλισιν τοῦ κοινῶ ἑορτασμοῦ, τέσσερις βασικοὺς ὅρους:

Πρῶτον, ὅτι τὸ Πάσχα πρέπει νὰ ἑορτάζεται πάντοτε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἰση-

μερία τῆς ἀνοίξεως. Διπλαδὴ ἡ Σύνοδος ὄρισε τὸ Πάσχα ὄχι ἡμερολογιακά, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἀστρονομικό.

Δεύτερον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνεται τὴν αὐτὴν ἡμέραν μὲ τὸ νομικὸν Πάσχα τῶν Ἑβραίων, οἱ ὅποιοι τὸ ἐόρταζαν ὅποια ἡμέρα ἤθελε τύχει ἡ 14^η τῆς σελήνης Νισσαν, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ αὐτό.

Τρίτον, νὰ μὴν ἐορτάζεται ἀπλᾶ καὶ ἀόριστα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐαρινὴ ἰσημερία, ἀλλὰ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη πανσέλινο τῆς ἀνοίξεως, ὅποτε ἤθελε τύχει μετὰ τὴν ἰσημερία.

Καί, τέταρτον, νὰ ἐορτάζεται τὴν πρώτη Κυριακὴ ὕστερα ἀπὸ τὴν πανσέλινο. Νὰ σημειωθεῖ ὅμως ὅτι, ἐὰν ἡ 14^η τοῦ Νισσαν συμπέσει μὲ ἡμέρα Κυριακὴ, τότε ὁ ἐορτασμός τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα μετατίθεται γιὰ τὴν ἐπόμενη Κυριακὴ.

Κατὰ συνέπεια, ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἀντιμετώπισε τὸν χρόνον ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα ὄχι ὡς δογματικὸ θέμα, ἀλλὰ ὡς θέμα ἐνισχύσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος, ὡς θέμα ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἢ ἄλλως ὡς ἐξωτερικὸν θέμα. Ἀπλῶς ἐπῆλθε συμφωνία, χωρὶς τοῦτο νὰ ἀποτελεῖ θεσμὸν ἀμετάβλητον δογματικὸν ἢ ἔχοντα σωτηριώδη χαρακτῆρα. Μάλι-

στα, γιὰ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Συνόδου ἀπεστάλη ἐκ μέρους αὐτῆς ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Λιβύης, μὲ τὴν ὁποία τοὺς ἐγνώριζαν ἀφ' ἑνὸς τὴ συμφωνία καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς νὰ συνεορτάζουν πλέον ἐφ' ἑξῆς «μεθ' ὑμῶν», ἥτοι μαζὶ μὲ τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀλεξανδρείας ἀλλὰ καὶ τῆς Ρώμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐγνώριζε γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν συνοδοιπόρων του.

Ἐκτοτε ἔχουν παρέλθει 18 αἰῶνες, στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων ἐσημειώθησαν πολλὲς μεταβολὲς ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβειαν προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου, ὕστερα ἀπὸ νεώτερες ἀστρονομικὲς μετρήσεις, πρὸς ἐπέφεραν μεταβολὲς καὶ στὰ ἰσχύοντα ἡμερολόγια (ἀντικατάσταση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον). Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, μὲ δικά της κριτήρια, ὀρίζει τὴν ἡμερομηνία ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ τελευταία ὅπως-διποτε βασιζέται, ἐμμένει καὶ ἐφαρμόζει ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ τὶς ἀποφάσεις τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

ΒΑΣΙΛ. Κ. ΣΤΑΘΑΚΗΣ

Ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ θεάτρου «ΒΡΥΚΟΛΑΚΕΣ» ΤΟΥ ΊΨΕΝ

Ἔνας ὥραϊος τάφος κρύβει μέσα του φθορά, σαπίλα καὶ βρωμα. Ἐνα ὥραϊο μῆλο μπορεῖ νὰ εἶναι ἐσωτερικὰ σάπιο. Ἐνα ἐκ πρώτης ὄψεως ἔλκυστικὸ πρόσωπο μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπογοπεύσει, ὅταν τὸ πλησιάσουμε καὶ τὸ γνωρίσουμε βαθύτερα. Μιά φαινομενικὰ εὐτυχησμένη ζωὴ μπορεῖ νὰ κρύβει δράμα. Μιά σχέση μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι τόσο ἀνέφελη, σωστή, ἱκανοποιητικὴ, ὅσο φαίνεται. Σὲ διάφορους τομεῖς, σὲ διάφορα θέματα, συχνὰ ἐπισημαίνεται διάσταση ἀνάμεσα στὸ εἶναι καὶ στὸ φαίνεσθαι.

Σ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δηλαδὴ στὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐπιφάνεια καὶ τὸ βάθος, ἐστιάζει τὸν διεισδυτικὸ προβολέα του ὁ μεγάλος Νορβηγὸς δραματογράφος Ἑρρίκος Ἴψεν (1828-1906) στὸ ἀριστούργημά του «Βρυκόλακες», ποὺ παίζεται αὐτὴ τὴν περίοδο στὸ Θέατρο Ὁδοῦ Κεφαλληνίας. Μὲ τὸ ἀνατομικὸ του νυστέρι ξεφλουδίζει τὴν ψυχὴ τῶν προσώπων, τὴ ζωὴ τους, τὶς σχέσεις τους, ὅπως ὁ Σοφοκλῆς ξετυλίγει τὸ κουβάρι τοῦ χρόνου στὴν τραγωδίᾳ «Οἰδίπους Τύραννος», γιὰ νὰ ἰδοῦμε πίσω ἀπὸ τὴν πρόσοψη.

Καὶ αὐτὰ ποὺ βλέπουμε δὲν ἀναφέρονται μόνον σὲ πρόσωπα τοῦ σκανδιναβικοῦ βορρᾶ. Ἀφοροῦν καὶ ἐμᾶς, γιατί, μέσα στὸν καθρέφτη ποὺ τοποθετεῖ μπροστὰ μας καὶ αὐτὸ τὸ θεατρικὸ ἔργο, μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ πρόσωπό μας, τὴ ζωὴ μας, τὶς σχέσεις

μας μὲ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς συνανθρώπους μας. Ἐκεῖ μέσα ἀκτινογραφοῦνται τὰ κίνητρά μας, φωτίζονται τὰ βάθη τῆς ὑπάρξεώς μας.

Ὁ Ἴψεν δέχθηκε νὰ παντρευτεῖ μιὰ κοπέλα ποὺ ὁ κύριός της, ὁ λοχαγὸς Ἄλβιγκ, τὴν εἶχε ἐρωμένη καὶ τὴν εἶχε ἀφήσει ἔγκυο. Τοῦ εἶχαν πεῖ ὅτι ὁ πατέρας τοῦ παράνομου καρποῦ ἦταν Ἄμερικανὸς ναύτης. Γιὰ νὰ δεχθεῖ, ὁ Ἴψεν πῆρε χρήματα, ἀλλὰ παρουσιάζει τὸν συμβιβασμὸ του ὡς καλοσύνη καὶ φιλανθρωπία. Τὴν ἐπιχειρήση ποὺ

*Στὸ πρόσωπο τῆς κυρίας
Ἄλβιγκ καὶ τοῦ κληρικοῦ
Μάντερς ἐπισημαίνουμε
κάτι σοβαρὸ ἀναφορικὰ μὲ
τὸ θέμα ἐπιφάνεια-βάθους,
πρόσοψη-ἔσωτερικό.
Τὸ Εὐαγγέλιο δὲν ἔχει
προσληφθεῖ ὡς μῆνυμα
ζωῆς, ἀγάπης, ἐλευθερίας,
χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ
νομικίστικα, ὡς κώδικας
καθηκόντων.*

σχεδιάζει νὰ δημιουργήσει στὴν πόλν-λιμάνι τὴν παρουσιάσει ὡς κοινωφελὲς ἴδρυμα. Δὲν διστάζει νὰ ζητήσει καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ πάστορα Μάντερς γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ οἰκονομικὴ στήριξη τοῦ «Ἀσύλου Ναυτικῶν». Ἀπὸ τοὺς κοινωνικὰ ἀνωτέρους τοῦ ἔχει διδαχθεῖ ὅτι ἡ πρόσοψη πρέπει νὰ εἶναι ὠραία. Ἡ γυναῖκα τοῦ ἔχει πεθάνει. Προσκαλεῖ τὴ Ρεγγίνα, ποὺ ζεῖ καὶ ἐργάζεται στὸ σπίτι τῆς κυρίας Ἄλβιγκ καὶ ὅλος ὁ κόσμος θεωρεῖ κόρη του, νὰ τὸν ἀκολουθήσει στὴν πόλν-λιμάνι, γιὰ νὰ τὸν βοηθᾷ στὴν ἐπιχείρησι. Ἐντεχνα τῆς δίνει ἐλπίδες γιὰ οἰκογενειακὴ ἀποκατάστασι, ἐνῶ στὴν πραγματικότητι τὴ θέλει δόλωμα τῆς προσδοκώμενης πελατείας.

Ἡ Ἑλένη Ἄλβιγκ δὲν παντρεύτηκε τὸν ἐκλεκτὸ τῆς καρδιάς της Μάντερς, ἀλλὰ μὲ τὴν πίεσι τῶν δικῶν της τὸν στρατιωτικὸ Ἄλβιγκ, τοῦ ὁποῖου ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπιφάνεια σκέπαζαν τὸν κακὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀνίθικη ζωή. Ἀφοσιωμένη καὶ ὑποδειγματικὴ σύζυγος ἡ Ἑλένη, ἐνῶ ὁ Ἄλβιγκ

συνεχίζει καὶ ὡς ἔγγαμος τὴν ἔκλυτη ζωὴ του, στὸ σκοτάδι πάντα. Πίνει, σκοτώνει τὸν χρόνον του διαβάζοντας μυθιστορήματα καὶ ἀπολαμβάνει τὶς σαρκικὲς ἡδονές. Ἡ κυρία Ἄλβιγκ δὲν τὸν ξεσκεπάζει οὔτε στὸν κόσμον οὔτε στὸν οἰκογενειακὸ τους φίλον πάστορα Μάντερς. Ὅταν κάποτε, στὴν ἀπελπισία της, ἐγκατέλειπε τὴν οἰκογένειά της καὶ κατέφυγε στὸν πάστορα Μάντερς, ἐκεῖνος τὴν ἔστειλε πίσω στὸν ἄντρα της καὶ στὸ καθῆκον της. Ἄν καὶ εἶχε ἀνακαλύψει μὲ φρίκη τὴν ἐρωτικὴ σχέση τοῦ ἄντρα της μὲ τὴν ὑπηρετριά τους, ἡ κυρία Ἄλβιγκ ὑπομένει.

Στέλνει τὸν γιό τους Ὁσβαλντ στὸ Παρίσι, γιὰ νὰ τὸν σώσει ἀπὸ τὸ κακὸ παράδειγμα τοῦ διεφθαρμένου πατέρα. Δὲν ἔχει ὅμως μιλήσει γιὰ τὴ δυστυχία της καὶ τὸ κακὸ ποιὸν τοῦ ἄντρα της στὸν Ὁσβαλντ. Καὶ τώρα, δέκα χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του, ἡ κυρία Ἄλβιγκ, μὲ τὰ ἐπίσημα ἐγκαίνια ἐνὸς φιλανθρωπικοῦ ἀσύλου ποὺ ἔχει ἐτοιμάσει μὲ χρήματά του, προσπαθεῖ νὰ διατη-

ρήσει τὸ καλὸ ὄνομα τοῦ ἄντρα της. Αναγκάζεται ὁμως ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ἀποκαλύψει τὴ δυστυχία της μὲ τὸν Ἄλβιγκ, τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴ ζωὴ του.

Στὰ μάτια τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Ὁσβαλντ, ἡ Ρεγγίνα εἶναι κόρη τοῦ Ἐκστραντ. Ἔρχεται ὁμως ἡ ὥρα ποῦ ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Στὴν πραγματικότητα, εἶναι ἑτεροθαλῆς ἀδελφὴ τοῦ Ὁσβαλντ. Ὁδυνηρὴ ἀποκάλυψη γιὰ τοὺς δύο νέους, γιὰτὶ ἡ ἔλξη ποῦ Ὁσβαλντ νιώθει ἔχει ἐκφραστεῖ ὡς ἀπόφαση νὰ τὴν παντρευτεῖ.

Ὁ Ὁσβαλντ ἔχει μόλις ἐπιστρέψει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου παράλληλα μὲ τὶς καλλιτεχνικὲς του ἐπιδόσεις –οἱ ζωγραφικοὶ πίνακές του ἔχουν ἀποσπᾶσει ἐπαίνους καὶ εὐμενεῖς κριτικὲς– γλεντοῦσε τὴ ζωὴ του. Ἔχει ἐπίσης ἐπιρραστεῖ ἀπὸ νέες ιδέες, ποῦ σοκάρουν τὸν πᾶστορα Μάντερς. Δὲν ἀργεῖ ὁμως καὶ ἐδῶ ἡ πρόσοψη νὰ καταρρεύσει, ἀποκαλύπτοντας ψυχικὰ καὶ σωματικὰ ἐρείπια. Ὁ Ὁσβαλντ εἶναι γιὸς τοῦ πατέρα του. Τὸν φέρει μέσα του μὲ τὴ ροπή του πρὸς τὶς ἀπολαύσεις, τὴν ψυχικὴ του ἀτονία καὶ τὴ σωματικὴ του ἀσθένεια. Τὸ πρόβλημα εἶχε ἀνακύψει, ὅταν Ὁσβαλντ βρισκόταν στὸ Παρίσι. Ὁ γιατρὸς τοῦ εἶχε πεῖ ὅτι εἶχε σηματοθευτεῖ ἀνεξίτηλα ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ἡ δραματικὴ χειροτέρευση τῆς καταστάσεώς του εἶναι ὀδυνηρὴ γιὰ τὴ δύστυχη μητέρα. Ἐλευθερώνει τὴ Ρεγγίνα, ποῦ τοὺς ἐγκαταλείπει, γιὰτὶ δὲν

ἔχει τὴ διάθεση νὰ θυσιάσει τὴ ζωὴ της ἀφοσιωμένη σ' ἓναν ἀνάπηρο.

Στὸ πρόσωπο τῆς κυρίας Ἄλβιγκ καὶ τοῦ κληρικοῦ Μάντερς ἐπισημαίνουμε κάτι σοβαρὸ ἀναφορικὰ μὲ τὸ θέμα ἐπιφάνεια-βάθος, πρόσοψη-ἐσωτερικὸ. Τὸ Εὐαγγέλιο δὲν ἔχει προσληφθεῖ ὡς μήνυμα ζωῆς, ἀγάπης, ἐλευθερίας, χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ νομικίστικα, ὡς κώδικας καθηκόντων. Αὐτὸν τὸν ἐξωτερικὸ καθωσπρεπισμὸ, τὴ συμμόρφωση πρὸς τὰ ἠθικὰ καθήκοντα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις, ὁ Ἴψεν τὰ ἐπισημαίνει καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του. Αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ μόνον συμμόρφωση πρὸς ἠθικὲς ἐπιταγὲς μπορεῖ νὰ φθάνει μέχρι αὐτοθυσίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι καρπὸς ἐσωτερικῆς ἀλλοιώσεως, δὲν ἔχει τὴ δροσιὰ καὶ τὴν εὐωδία τῆς Χάριτος. Ἄν τὸ ἀγγίλι δὲν μπολιαστεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ φέρει καλοὺς καρπούς. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνει «καινὴ κτίσις», ἡ ζωὴ του δὲν θὰ ἔχει τοὺς καρπούς τοῦ Πνεύματος.

ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ

ΠΡΩΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Κατά τὸ παρελθὸν διάστημα προεβλήθη στὶς κινηματογραφικὲς αἴθουσες ἢ βραβευθεῖσα στὶς Κάννες μὲ τὸν χρυσὸ φοίνικα ταινία «Ἡ ζωὴ τῆς Ἀντέλ» (μὲ ἑλληνικῆς καταγωγῆς πρωταγωνίστρια). Ἡ ταινία ἀφηγεῖται τὴν ἐρωτικὴν σχέσι δύο γυναικῶν (μιας καταξιωμένης ὄριμου καὶ μιας ἐφήβου). Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ταινίας ἀπὸ τοὺς κριτικὸς κινηματογράφου ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης: «Ἡ ζωὴ τῆς Ἀντέλ» εἶναι τολμηρὴ, γυμνὴ ἀπὸ ὑποκρισία καὶ διαυγὴς σὰν κρυστάλλο. Κάπως ἔτσι ἦταν στὴν ἐποχὴ

τοὺς τὸ «Καλοκαίρι μὲ τὴ Μόνικα» τοῦ Μπέργκιαν ἢ τὸ «Ζιλ καὶ Ζίμ» τοῦ Τρυφῶ» (Καθημερινὴ 3.11.2013). Ἐξισώνεται ἡ ἀναταραχὴ ποὺ προκαλεῖ ἡ ταινία μὲ τὶς ἀνάλογες ἀναταραχὲς ταινιῶν τοῦ Μπέργκιαν καὶ τοῦ Τρυφῶ. Γιατὶ καὶ αὐτοὶ στὴν ἐποχὴ τοὺς ἐτάραξαν τὰ λιμνάζοντα μυαλὰ τῶν «συντηρητικῶν» θεατῶν καὶ διεμόρφωσαν τὰ ἐρωτικὰ ἦθη τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν.

Ἡ Καθημερινὴ δὲν ἠρέσθη στὸν ἐγκωμιασμὸ καὶ στοὺς διθυράμβους· ἔστειλε νὰ δοῦν τὴν ταινία τέσσερες

γυναῖκες «διαφορετικῶν ἡλικιῶν, διαφορετικῶν πεποιθήσεων, στρέϊτ καὶ γκέι» καὶ τοὺς ἐζήτησε νὰ «μιλήσουν γιὰ τὴν ταινία. Πῶς τοὺς φάνηκε;». Παραθέτομε μία ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις: «Σίγουρα ἀποτελεῖ σταθμὸ γιὰ τὸ γκέι κίνημα, ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν εἶναι νὰ τὴ δοῦν οἱ γκέι. Τὸ θέμα εἶναι νὰ τὴ δοῦν ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι, μπάς καὶ γίνουμε μὴ λιγότερο ὁμοφοβικὴ κοινωνία» (Καθημερινὴ 17.11.2013).

Ἄλλος δημοσιογράφος τῆς ἰδίας ἐφημερίδος (ἐγκριτος περὶ τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ μὲ φόβο Θεοῦ ἄνθρωπος), σχολιάζων τὴν ταινία, μᾶς παρουσιάζει τὸ βαθύτερο νόημά της ὡς ἐξῆς: «Πίσω ἀπὸ τὸν πρωτεῖκὸ ἔρωτα τῆς

έφηβης Άντέλ για τη ζωγράφο Έμα, περιγράφεται τὸ σαλπάρισμά της πρὸς τὴ ζωή· καὶ μέσα ἀπὸ τὴν παθιασμένη σχέση της, περιγράφεται ἡ ἀσύμπτωτη πορεία της πρὸς τὸν

ὁμοφυλόφιλος εἶναι πολιτικῶς μὴ ὀρθὴ καὶ μεταλλάσσεται σὲ γκέϋ (gay=χαριτωμένος). Δεύτερο εἶναι ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν ἀντιφρονούντων μὲ τὸν ὑποτιμητικὸ χαρακτηρισ-

Ἡ διάπραξις τῆς ἁμαρτίας εἶναι κατὰ τὴν Ὁρθόδοξο Παράδοσι μίᾳ ἀσθένεια καὶ βλάβη τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ὁμως μὲ τὴν πραγματικὴ Μετάνοια καὶ τὴν εἰλικρινῆ Ἐξομολόγησι συγχωρεῖται καὶ θεραπεύεται· ὁ ἔπαινος τῆς ἁμαρτίας, ἀντιθέτως, ἀποτελεῖ τελεία διαστροφή καὶ ἐπιφέρει πῶρῳ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τῆς ἀμετανοησίας του.

ταξικὰ ἄλλο, τὸν πολιτιστικά, ἀξιακά, σχεδὸν ἀνθρωπολογικὰ διαφορετικὸ ... Ἡ ἀπλῆ καρδιά της (τῆς Άντέλ) διψᾷ γιὰ ζωή, καὶ δίνεται τῆς ζωῆς μὲ ἀφέλεια καὶ λαίμαργία, ἀνεπιτήδευτα, ζωικά. Ὁλοκληρωτικά ... Ξαναγυρνᾶμε στὴν Άντέλ, τὴν ἀπλῆ καρδιά: στέρεες αἱματώδεις ἀξίες, ὁ τρόπος ποῦ αἰσθάνεται τὸ σῶμα της, τὴ δουλειά, τὶς σχέσεις, τὴν ἴδια τὴ ζωὴ σὰν θαῦμα. Εἶναι μίᾳ ὁδός» (!) (Καθημερινὴ 19.1.2014).

Θεωροῦμε ὅτι ἡ ταινία ἐντάσσεται σὲ ἓνα καλῶς ἐνορχηστρωμένο σχέδιο προβολῆς καὶ προωθήσεως τῆς ὁμοφυλοφιλίας, σὰν νὰ ἦταν κᾶπι τὸ φυσιολογικὸ, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ γίνεται ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλους ὡς «σεξουαλικὴ ἰδιαιτερότης» καὶ «δικαίωμα στὴ διαφορά». Ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ ὁμοφυλοφιλία ἐθεωρεῖτο ὡς περίπτωσης τῆς ψυχοπαθολογίας ἔχει περάσει πρὸ πολλοῦ.

Γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀποδοχὴ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, τὸ πρῶτο τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκεται εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἐννοιῶν τῶν λέξεων. Ἡ λέξις

ρισμὸ τοῦ «ὁμοφοβικοῦ», δηλ. τοῦ φοβουμένου τὸν ὁμοφυλόφιλο ἔρωτα. Ὁμοφοβικοὶ εἶναι κατ' αὐτοὺς οἱ καθυστερημένοι, οἱ συντηρητικοί, οἱ πουριτανοί, τὰ κλειστὰ πνεύματα. Τρίτο εἶναι οἱ συνεχεῖς προκλήσεις καὶ ἀσχημίες. Διοργανώνονται παρελάσεις ὁμοφυλοφίλων, στίς ὁποῖες παρευρίσκονται δήμεργοι πόλεων καθὼς καὶ πρέσβεις ξένων κρατῶν, γιὰ νὰ δηλώσουν ὅτι στηρίζουν τὰ δικαιώματα τῶν ἀτόμων αὐτῶν. Τελικὴ ἐπιδιώξις εἶναι οἱ προσπάθειες τῶν ὁργανώσεων τῶν ἀτόμων αὐτῶν νὰ νομιμοποιήσουν τοὺς δεσμούς τους μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς νομοθεσίας τῆς χώρας μας (θέσπισις πολιτικοῦ γάμου μεταξὺ ὁμοφυλοφίλων καὶ ἐπέκτασις τοῦ συμφώνου συμβίωσης καὶ σὲ αὐτούς).

Γιὰ τοὺς πιστοὺς χριστιανοὺς ἡ ὁμοφυλοφιλία ἀποτελεῖ ἁμαρτία τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἠθικὴ ἔκπτωσις τῆς κοινωνίας ποῦ τὴν γεννᾷ καὶ τὴν ἀνέχεται. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὴν χαρακτηρίζει ὡς «πάθος ἀτιμίας» καὶ τὴν συνδέ-

ει με την αποστασία του ανθρώπου από τον Θεό. «Μετίλλαξαν την ἀλήθειαν του Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα ... Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετίλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι» (Ρωμ. 1: 26-27).

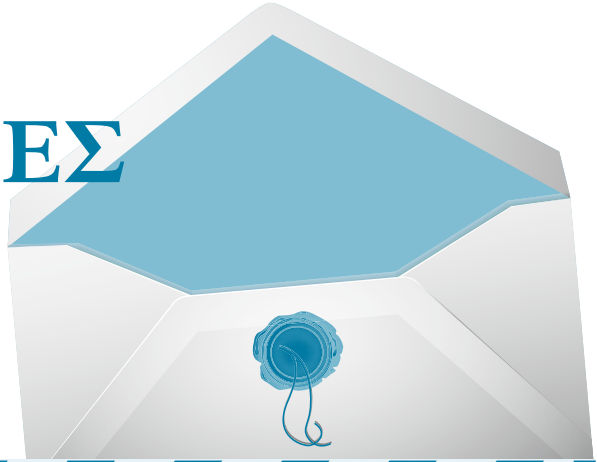
Στὴν Π. Διαθήκη ὑπάρχει τὸ περιστατικὸ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν πόλεων Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἔνεκα τῶν κατοίκων τους, οἱ ὅποιοι διέπραττον κατ' ἐξακολούθησιν αὐτὴν τὴν ἁμαρτία. Τὸ τέλος τους ὑπῆρξε οἰκτρὸ: «Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον, καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐξ οὐρανοῦ» (Γεν. 19: 24). Διδασκόμαστε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ νέκρωσι

ποῦ προξενεῖ κάθε ἁμαρτία, ἰδιαίτερος αὐτὴ ἢ τόσον διεστραμμένη.

Ἡ ὠραιοποίησις καὶ διαφήμισις τῆς ἁμαρτίας ἀποτελεῖ «τὸ τελευταῖο σκαλί» τοῦ ἠθικοῦ ξεπεσμοῦ καὶ εἶναι βαρύτερα καὶ ἀπὸ τὴν διάπραξι αὐτῆς τῆς ἐπαισχύντου ἁμαρτίας. Ἡ διάπραξις τῆς ἁμαρτίας εἶναι κατὰ τὴν Ὁρθόδοξο Παράδοσι μία ἀσθένεια καὶ βλάβη τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ὅμως μετὰ τὴν πραγματικὴ Μετάνοια καὶ τὴν εἰλικρινῆ Ἐξομολόγησι συγχωρεῖται καὶ θεραπεύεται· ὁ ἔπαινος τῆς ἁμαρτίας, ἀντιθέτως, ἀποτελεῖ τελεία διαστροφή καὶ ἐπιφέρει πῶρως στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τῆς ἀμετανοσίας του. «Μὴ πλανᾶσθε», μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ οὔτε μαλακοὶ οὔτε ἀρσενικοῖται ... βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι» (Α' Κορ. 6: 9-10).

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΠΕΡΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Κύριε Διευθυντά,

Ἐπιθυμῶ, ὡς τακτικὸς ἀναγνώστης τοῦ περιοδικοῦ Ἀκτίνες, νὰ ἐκφράσω συγχαρητήρια γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Καρδιολόγου Ἄμ. Καθηγ. Παθολογίας Πανεπιστ. Ἀθηνῶν Ἀθανασίου Β. Ἀβραμίδη, ποὺ ἄπτεται καὶ ζητημάτων σχετικῶν μὲ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου [Σ.Σ.: «Τὸ σωματίδιον τοῦ Χίγκς, ἀλλὰ καὶ “σωματίδιον Θεός”, καὶ ἡ Δημιουργία τοῦ κόσμου», Ἀκτίνες 741 (Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 2013), σελ. 166-171].

Καὶ εἰς ἐμπλουτισμὸν ἐκείνης τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀρθρογράφου ὅτι «βαθυστόχαστος, ὁ κοινὸς νοῦς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων δέχεται “Θεόν, δημιουργὸν τῶν πάντων”», εἶναι ὠφέλιμο νὰ θυμηθοῦμε καὶ μιὰ συζήτησιν μεταξὺ Σωκράτους καὶ ἐνὸς Ἀριστοδήμου, ἡ ὁποία σφύζεται (Σ.Σ.: Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα, Α΄ 4, 2.5-7.2), δημοσιευμένη καὶ στὸ βιβλίον *Εἰσαγωγή εἰς τὸν Χριστιανισμὸν* τοῦ Β. Πλουμίδη, Ἔκδοσις «Ἡ Δαμασκός», τὴν ὁποία καὶ παραθέτω ὡς ἔχει ἐκεῖ, ὅπου ὁ Σωκράτης, ὅταν πληροφορεῖται ὅτι ὁ Ἀριστόδημος ὄχι μόνον δὲν πίστευε εἰς Θεόν, ἀλλὰ εἰρωνευόταν καὶ θεοσεβεῖς ἀνθρώπους, τοῦ λέγει μεταξὺ ἄλλων:

«– Πές μου, ὦ Ἀριστόδημε, ὑπάρχουν ἀνθρωποὶ τοὺς ὁποίους ἐθαύμασες διὰ τὴν σοφίαν;

– Βεβαίως.

– Πές μου τὰ ὀνόματά τους.

– Εἰς μὲν τὴν ἐπικὴν ποιήσιν ἐγὼ ἐθαύμασα πρὸ πάντων τὸν Ὅμηρον,

εις δὲ τὸν διθύραμβον τὸν Μελαννιπίδην, εἰς δὲ τὴν τραγωδίαν τὸν Σοφοκλέα, εἰς δὲ τὴν ἀγαλαματοποιίαν τὸν Πολύκλειτον, εἰς δὲ τὴν ζωγραφικὴν τὸν Ζεῦξιν.

– Ποιοὶ σοῦ φαίνονται πιὸ ἀξιοθαύμαστοι, ἐκεῖνοι ποὺ κατασκευάζουν εἰδῶλα ἄψυχα καὶ ἀκίνητα ἢ ἐκεῖνοι ποὺ κατασκευάζουν ὄντα ζωντανὰ καὶ κινούμενα;

– Πολὺ περισσότερο ἐκεῖνοι ποὺ κατασκευάζουν ζωντανά, ἐάν, βέβαια, αὐτὰ γίνονται ὄχι ἀπὸ κάποιαν τύχην, ἀλλ' ἀπὸ σκεπτομένην διάνοιαν.

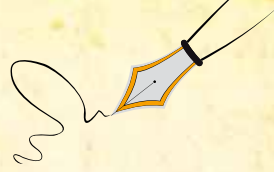
– Μεταξὺ δὲ ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχομεν ἀποδείξεις διατὶ ὑπάρχουν καὶ ἐκείνων ποὺ εἶναι προφανῶς ὠφέλιμα, ποῖα θεωρεῖς ἔργα τύχης καὶ ποῖα σκεπτομένης διανοίας;

– Πρέπει, βέβαια, ἐκεῖνα ποὺ ἔγιναν ἐπ' ὠφελείᾳ νὰ εἶναι ἔργα σκεπτομένης διανοίας.

– Λοιπὸν παραδέχεσαι ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξ ἀρχῆς δημιουργεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἐπ' ὠφελείᾳ τοὺς προσέθεσε τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, τὰ μάτια μὲν διὰ νὰ βλέπουν τὰ βλεπόμενα, τὰ αὐτιά δὲ διὰ νὰ ἀκούουν τὰ ἀκουόμενα; Καὶ αἱ ὀσμαι τί θὰ μᾶς ὠφελοῦσαν, ἐὰν δὲν εἴχομεν τὴν μύτην; Καὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ αἰσθανώμεθα τὰ γλυκὰ καὶ τὰ ἀλμυρὰ καὶ ὅλα τὰ εὐχάριστα εἰς τὸ στόμα, ἐὰν ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο ὁ γνώμων δι' ὅλα αὐτά; Ἐκτὸς δὲ ἀπ' αὐτά, δὲν νομίζεις ὅτι ἔργα προνοίας φαίνονται καὶ τὰ ἐξῆς: Ἐπειδὴ εἶναι εὐαίσθητα τὰ μάτια, ἔχουν σὰν θύρα τὰ βλέφαρα, τὰ ὁποῖα, ὅταν χρειάζεται νὰ βλέπωμεν, ἀνοίγουν διάπλατα, κατὰ δὲ τὸν ὕπνον συγκλείονται· διὰ νὰ μὴ βλάπτουν δὲ τὰ μάτια οὔτε οἱ ἄνεμοι, φυτρώνουν σὰν πλέγμα οἱ βλεφαρίδες, καὶ τὰ σκεπάζουν σὰν γείσο τὰ φρύδια, ὥστε μίτε ὁ ἰδρῶς τῆς κεφαλῆς νὰ τοὺς κἀνῃ κακὸ. Ἐπίσης, ἡ ἀκοὴ δέχεται μὲν ὅλας τὰς φωνάς, οὐδέποτε δὲ γεμίζει. Ὅλων τῶν ζῶων τὰ ἐμπρόσθια δόντια εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ κόβουν, οἱ δὲ τραπεζίται, διὰ νὰ δέχονται τὴν τροφὴν καὶ νὰ τὴν πολτοποιοῦν. Καὶ τὸ στόμα, διὰ τοῦ ὁποῖου εἰσάγουν ὄ,τι ἐπιθυμοῦν τὰ ζῶα, ἐτέθη πλησίον τῶν ματιῶν καὶ τῆς μύτης. Αὐτὰ ποὺ εἶναι τόσο προσεκτικὰ φτιαγμένα, τί λές, εἶναι ἔργα τύχης ἢ σκεπτομένης διανοίας;

– Ὅχι, μὰ τὸν Δία, ἀλλ' ὅταν ἔτσι τὰ ἐξετάζη κανεὶς, πολὺ καθαρὰ φαίνεται ὅτι τὰ ἔχει κατασκευάσει ἓνας δημιουργὸς σοφός, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὰ δημιουργήματά του».

Μετὰ τιμῆς
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΟΥΜΑΣ
Πολιτικὸς Μηχανικὸς

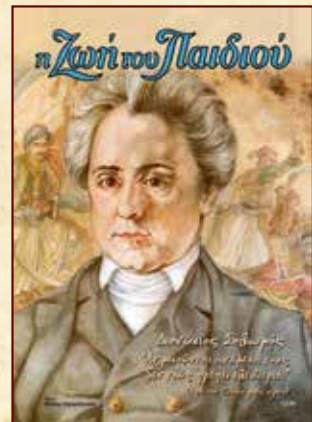
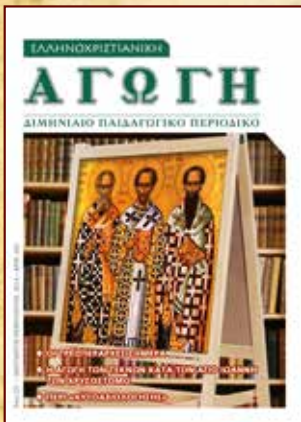

Άξίζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τήν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στόν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική καί κοινωνική τῆς παρουσία.

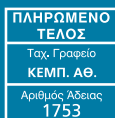

Ἐνα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης γιά ἐκπαιδευτικούς καί γονεῖς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τόν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καί τή σφραγίδα τῆς πίστες καί τῆς παιδείας.

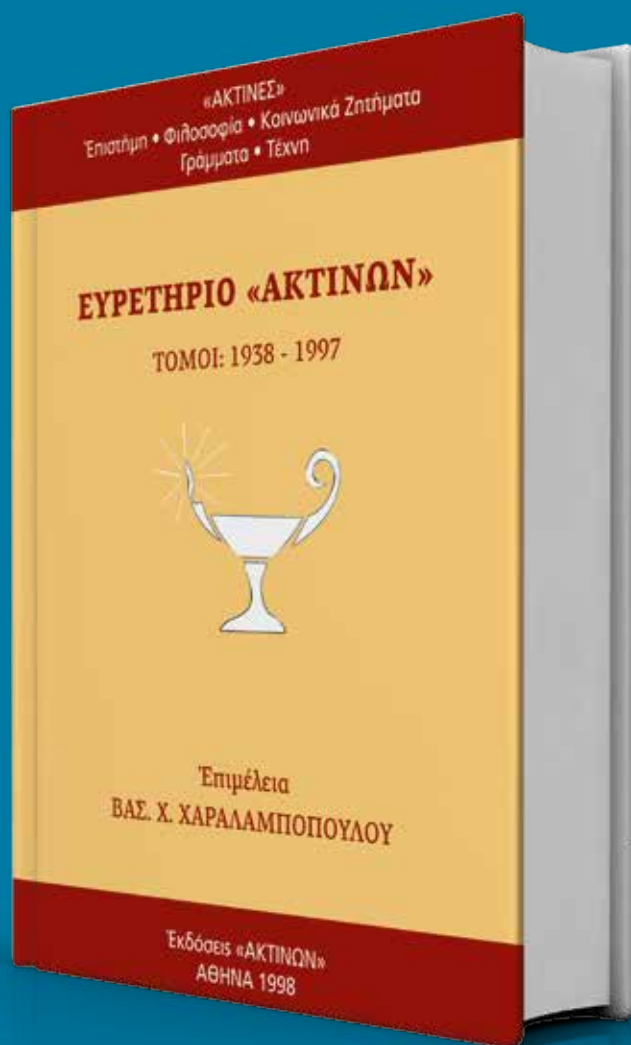
Τὸ μηνιαῖο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπό τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιά τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:
όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες»
καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθῆνα, Τηλ. 210 32.35.023